

HERINNERINGSCENTRUM KAMP WESTERBORK

JAARVERSLAG 2018

INHOUD

Woord vooraf	2
Beleid in een jaar	4
Beeld van een jaar	23
Uitgelicht	31
Achter de schermen	35
Organisatie	39
Cijfers	40
Zakelijke gegevens	43
Financiële en materiële partners	44

WOORD VOORAF

De eerste twee periodes in de geschiedenis van kamp Westerbork – Centraal Vluchtelingenkamp en *Judendurchgangslager* – zijn uniek voor ons land. Deze met elkaar verbonden geschiedenissen zijn de *raison d'être* van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. De herinnering vasthouden en overdragen was voor de initiatiefnemers destijds drijfveer. Maar actuele ontwikkelingen die leken te duiden op opkomend rechts-extremisme en racisme waren evenzeer reden om zich in te zetten voor een herinneringscentrum: het verleden droeg een boodschap in zich voor het heden.

Er was ook het besef dat de latere en gelaagde biografie van het kamp – Interneringskamp; Militair kamp; Repatriëringkamp; Moluks Woonoord – niet ongenoemd kon worden gelaten. Niet om de geschiedenis van deze bewonersgroepen gelijk te stellen aan die van de vervolging van de Joden, Roma & Sinti – verre van dat – maar wel om, op gezette tijden, bijvoorbeeld de thematiek van de historische omgang met minderheden aan de orde te stellen. Maar ook een historisch onderwerp als de dekolonisatie: immers, de drie laatste perioden van kamp Westerbork/woonoord Schattenberg zijn daarmee nauw verbonden.

Zonder twijfel moet gesteld worden dat deze historische plek evenzeer uniek als bijzonder is.

Zoals de historische plek moeilijk vergelijkbaar is, zo geldt dit in vele opzichten ook voor het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, zeker in Nederland. Maar ook internationaal heeft het zich in drie decennia weten te ontwikkelen tot een vooraanstaande instelling, met name op didactisch-pedagogisch gebied alsook op het terrein van representatie van erfgoed van de oorlog. Het is onderkend door de Europese Commissie met de toekenning van het *European Heritage Label*.

En zo is in 35 jaar Herinneringscentrum Kamp Westerbork uitgegroeid van een kleine en onbekende instelling tot een instituut dat een vooraanstaand kenniscentrum is en daarmee nationaal en internationaal gezag heeft gekregen.

In het verslagjaar zijn daaraan op verschillende terreinen belangrijke bijdragen gedaan.

Te denken valt aan de presentatie van *De 102.000 Namen*. Dit geschreven monument is het resultaat van meer dan 15 jaren van onderzoek en is het meest complete overzicht van alle mensen die zijn vervolgd, gedeporteerd en vermoord.

De basis hiervoor is gelegd met de database *Een Naam en een Gezicht*, die ook steeds meer betekenis krijgt voor onderzoek en controle door derden, zoals de Stolpersteine-initiatieven. De vragen naar persoonsgebonden gegevens blijft groot en zelfs stijgen, ondanks dat de tijdsafstand met de oorlog groter wordt.

Uit de verslaglegging over de educatieve activiteiten en programma's, de jaaractiviteiten alsook het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden (LSG) blijkt hoezeer het persoonlijke verhaal betekenis heeft voor huidige generaties. Op weg naar het 20-jarig bestaan laat het LSG zien dat het aantal gastlessen nog ieder jaar toeneemt. Het Ministerie van VWS onderkent ook het belang van deze onderwijsvorm en heeft tot (vervolg)financiering besloten voor de periode 2019-2021.

Grote stappen zijn in de afgelopen jaren gezet in de digitalisering van de collectie. De vindbaarheid en publieke toegankelijkheid is sterk verbeterd dankzij het project *Metamorfoze*, dat mogelijk is gemaakt door het Ministerie van OCW.

Een mijlpaal was zeker ook de afronding van de consolidatie van de woning van de kampcommandant, maar de volgende fase is alweer gestart, en wel met het realiseren van een virtuele reconstructie van de woning. Op dit en andere terreinen wordt internationaal met universiteiten en herinneringscentra samengewerkt.

In terugblikken is vaak de focus gericht op ontwikkelingen en hetgeen veranderd is. Dat gebeurt ook in dit jaarverslag, zoals in het hoofdstuk Uitgelicht. Sterker nog, daarin komen ook de plannen aan de orde die nu op stapel staan: van vernieuwbouw tot educatieve innovaties. Aan de ontwikkeling hiervan is in het verslagjaar veel tijd besteed, onder meer met talloze overleggen met de architect, met de gemeentelijke en provinciale overheid, alsook met de burens. Ook de fondsenwerving was een belangrijk aandachtspunt. En daarmee stuiten we op een fors probleem: de voorfinanciering. Hoewel er in het verslagjaar drie miljoen euro is toegezegd, was hiervan aan het einde van het jaar nog geen euro overgeboekt terwijl de kosten van architect, leges en andere voorbereiding wel betaald dienden te worden.

Zoals gezegd, 35 jaar Herinneringscentrum Kamp Westerbork laat op vele terreinen ontwikkeling en dynamiek zien. Maar... aan de basis van alle veranderingen liggen wel constanten. Het zijn die beleidselementen die samen het dna van het Herinneringscentrum vormen en als een rode draad door alle jaren heenlopen. Het is de didactiek van de ontmoeting die inhoud krijgt door het persoonlijke verhaal en de oorlog dichtbij huis.

Hooghalen, mei 2019

Dirk Mulder
directeur-bestuurder

BELEID IN EEN JAAR

Historische plek

In het verslagjaar lag de nadruk op het bepalen van verdere markeringen, en de wijze waarop, alsook op de voorbereiding van andere elementen. Voor wat betreft het eerste gaat het om silhouetten voor barakken, wachttorens en prikkeldraadomheining, alsook voor het crematorium en het eerste wachtgebouw. Na meerdere digitale versies waarin vereenvoudiging de rode draad was, is besloten om een proefversie te maken van barak 61: voorgevel en een klein gedeelte van wanden en dak. Op basis van de resultaten van onderzoek naar de ervaringen van bezoekers is besloten om hiermee voort te gaan en ook de andere bouwsels op deze wijze te markeren. Ook is besloten om de informatie via zogenaamde kofferinstallaties aan te bieden: twee of drie koffers waarin tekst, foto's, documenten, beeld en geluid de bezoeker informeren. Uitvoering van silhouetten en kofferinstallaties, alsook weg- en padenverharding is gerealiseerd met de markering van crematorium – Verzetsgraf – fusilladeplek.

Commandantswoning

Eind 2016 is begonnen met de consolidatie van de woning van de kampcommandant. Een, in overleg met de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, opgesteld plan dient daarvoor als een soort van globaal bestek. Leidraad in de werkzaamheden is terughoudendheid: 'verstilling' van de woning zoals deze nu is. De historische villa, gebouwd als directeurswoning in 1939, zal niet in 'oude nieuwe' staat hersteld maar geconserveerd worden. Dit betekent in de eerste plaats schoonmaken en vervolgens herstelwerkzaamheden waar dit om bouwkundige redenen nodig is. Deze ingrepen blijven voor de bezoeker zichtbaar. In het verslagjaar kon de consolidatie, zowel buiten als binnen in de woning worden afgerond.

Spoortracémarkering en plaatsing van een wagon

De aanduiding van het spoortracé vanaf het kampterrein tot aan de lijn Beilen – Assen/het destijds station Hooghalen is zo goed als gerealiseerd. In 2019 zullen nog bij een twintigtal transporten egodocumenten worden toegevoegd van/over dat betreffende transport. Dit zal gebeuren in de vorm van een lees- of luisterpresentatie, geplaatst in een corten stalen koffer als drager.

Halverwege dit traject, op de noordpunt van de parkeerplaats, wordt als een belangrijk element voor de ervaring van de bezoekers, alsook als eyecatcher, een originele wagon geplaatst. De betreffende wagon is in 2018 geplaatst. Tijdens de herfstvakantieweken is aan de restauratie van de wagon gewerkt, dusdanig dat de bezoekers kennis konden nemen van dit proces en de daarbij behorende dilemma's. De restauratie zal in 2019 worden afgerond.

Educatieve Vernieuwbouw

Is de herinrichting van de historische plek de eerste fase in het toekomstbestendig maken van het Herinneringscentrum, de tweede betreft een forse uitbreiding van het Herinneringscentrum: ver- en nieuwbouw. Ook de aanpak van de directe omgeving van het museum behoort hiertoe. Niet alleen in infrastructurele zin – aanrijroute en parkeergelegenheid – maar evenzeer de landmarkering met een wagon en een voetgangerstraverse.

De noodzaak voor een vernieuwbouw ligt dus niet alleen in de fysieke randvoorwaarden maar nog meer in de wens om te komen tot belangrijke innovaties in presentatie en educatie.

Inhoudelijk moeten deze vernieuwingen ook een meer stimulerende verwijfsfunctie naar de historische plek krijgen, zodat er meer eenheid ontstaat tussen ‘binnen’ en ‘buiten’. Wezenlijke doelstelling is dat de bezoeker die in het museum is geweest, ook het kampterrein bezoekt, en omgekeerd dat na de historische plek het museum wordt bezocht waar de informatieve invulling wordt gegeven. Deze beide fysieke plaatsen mogen niet concurrerend zijn maar moeten elkaar juist versterken. De ervaring die de bezoeker opdoet, dient complementair, een natuurlijke eenheid te zijn.

In het verslagjaar is aan de voorbereiding hiervan de nodige tijd besteed. Er was structureel overleg met de architect. De stand van zaken aan het einde van het jaar was een voorlopig ontwerp waarvan de externe architectuur is vastgesteld maar de interne ordening nog wijzigingen behoeft. Dankzij met name de bekleding met cortenstaal ontstaat er een museum dat bestaand gebouw en nieuwbouw tot een eenheid maakt.

Structureel was ook het overleg met de gemeente Midden-Drenthe en het Staatsbosbeheer, en op gezette tijden met de provincie Drenthe. Deze overleggen, gericht op het wijzigen van het bestemmingsplan, verkrijgen van een sloop- en een omgevingsvergunning, het voldoen aan de eisen van Natuurnetwerk Nederland (Ecologische Hoofdstructuur) en een verkeersveiliger aanpak van de weg Oosthalen, waaronder een voetgangerstraverse, verliepen zeer constructief.

De verwachting is dat eind 2019 het ontwerp van gebouw en omgeving bestekklaar is, dat het vergunningentraject is afgerond en dat de financiering zich in een vergevorderd stadium bevindt. In het hoofdstuk Uitgelicht wordt met name ingegaan op de educatieve innovaties.

Educatief werk

** Begeleide groepsprogramma 's*

In 2018 was er opnieuw grote belangstelling van jeugd- en schoolgroepen voor een bezoek aan Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Een sprekend beeld van de omvang van het uitvoerende educatieve werk geeft een overzicht van het aantal begeleide groepsactiviteiten (film, inleiding, rondleiding, lezing extern). Ook de openbare rondleidingen, gegeven van april tot en met oktober en in de kerstvakantie konden rekenen op een zeer grote belangstelling: 36.000 deelnemers. Zie voor een cijfermatig overzicht het laatste hoofdstuk van dit verslag.

** Studiedagen Holocausteducatie*

Op vrijdag 15 en zaterdag 16 juni vonden de studiedagen Holocausteducatie plaats in het Herinneringscentrum, georganiseerd in samenwerking met de Vereniging voor Docenten geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN).

Op vrijdag werd de openingslezing verzorgd door dr. Maarten van Alstein, verbonden aan het Vlaams Vredesinstituut. Aansluitend vonden er diverse workshops plaats:

- Visible Thinking met beeldmateriaal uit de collectie van het Herinneringscentrum (Gundy van Dijk, museoloog en hoofd Educatie & Publieksactiviteiten bij het Scheepvaartmuseum);
- Herinneringseducatie als pedagogische praktijk (Simon Schepers, verbonden aan het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie in Vlaanderen en werkzaam bij de Kazerne Dossin);

- De vervolging van Sinti en Roma in Nederland (Patrick Prinsen, educatief medewerker Herinneringscentrum Kamp Westerbork);
- Historische empathie en betrokkenheid (dr. Arie Wilschut, lector didactiek van de maatschappijvakken);
- Hoe nationaal is de Holocaust? (dr. Marc van Berkel);
- Het geheugen van kamp Westerbork in de klas (drs. Christel Tijen);

Het avondprogramma bestond uit een omgevingswandeling langs sporen van het kamp onder begeleiding van een medewerker van Staatsbosbeheer en een avondvoorstelling door verhalenverteller Eric Borrias.

De tweede dag toonde een blik achter de schermen bij het Herinneringscentrum, met een toelichting op unieke objecten en hun verhaal uit het depot door conservator Guido Abuys, een presentatie over de archeologie van Kamp Westerbork door archeoloog Jobbe Wijnen en een lezing door Ad van Liempt over dadereducatie en zijn biografie over kampcommandant Albert Gemmeker.

Vervolgens vond een pop-up rondleiding plaats over het kampterrein vanuit de verschillende perspectieven en bewoningsgeschiedenissen.

** Educatieve reis voor pabo-studenten naar Bergen Belsen*

In oktober 2018 vond voor de eerste keer een educatieve reis voor Pabo-studenten naar Bergen Belsen plaats. De reis vormde een concrete vertaling van de intensievere samenwerking tussen beide herinneringscentra. De rode draad werd gevormd door de betekenis van vervolgingsplekken voor het onderwijs en de educatieve do's en don'ts rond het behandelen van de geschiedenis van deze plekken in het primair onderwijs.

De voorbereidende bijeenkomst vond plaats in het Anne Frank Huis, waar de groep uitleg kreeg over de educatieve kaders van de Anne Frank Stichting en de verbinding werd gelegd tussen de locaties van het Anne Frank Huis – Herinneringscentrum Kamp Westerbork – Gedenkstätte Bergen Belsen.

Aansluitend bij het bij eenieder zeer bekende verhaal van Anne Frank, werd met de studenten besproken dat dit verhaal tevens als vertrekpunt kan worden gebruikt om juist de verhalen van andere uit Nederland weggevoerde Holocaustslachtoffers te belichten.

Tijdens de eerste dag van de reis stond het bezoek aan kamp Westerbork centraal en werden, in de vorm van een workshopcarrousel, de uitgangspunten van herinneringseducatie en Holocausteducatie binnen Herinneringscentrum Kamp Westerbork, het werken met voorwerpen, de kracht van de historische plek en de verbinding met lokale geschiedenis met de studenten besproken en uitgevoerd. Aansluitend vond een rondleiding plaats over het terrein van kamp Westerbork, vanuit de historische verbinding tussen Westerbork en Bergen Belsen.

In Bergen Belsen werd deze verhaallijn verder gevolgd door persoonlijke verhalen te horen en zien van gezinnen die vanuit Westerbork in Bergen Belsen terechtkwamen. In nauwe samenwerking tussen de educatieve staf van de Gedenkstätte en die van het Herinneringscentrum vonden workshops en presentaties plaats over: het gebruik van nieuwe educatieve werkvormen op plekken met een beladen verleden, de grenzen van het gebruik van foto's uit de kampen voor leerlingen in groep 7/8, persoonlijke verhalen uit de eigen omgeving in de klas, innovatieve werkvormen om kinderen bij een tentoonstelling te betrekken, de inzet van archiefbronnen in het basisonderwijs door de verbinding met virtual reality en de verschillen in pedagogische en didactische benadering tussen Nederland en Duitsland.

Jeugdboekenauteur Martine Letterie verzorgde een avondworkshop over het gebruik van jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog in de klas. In dit kader werd ook de mobiele tentoonstelling 'Kinderen met een ster' opgesteld in de jeugdherberg waar de groep verbleef. Kind-overlevenden Fanny Heymann en Lous Steenhuis-Hoepelman verzorgden een gastles.

**Educatieve reis naar Neuengamme voor studenten HBO-geschiedenis*

In het kader van het Jaar van het Verzet organiseerde Herinneringscentrum Kamp Westerbork samen met de Vriendenkring Neuengamme van 1 tot en met 4 november 2018 een educatieve reis voor HBO-geschiedenis studenten en docenten van de lerarenopleidingen Windesheim en NHL Stenden. De educatieve reis maakte onderdeel uit van de reguliere herdenkingsreis van de Vriendenkring Neuengamme, waarbij voor nabestaanden een inhoudelijk programma wordt samengesteld rondom de Gedenkstätte Neuengamme en haar buitenkampen. Bij deze reis voegde zich een groep studenten van beide lerarenopleidingen.

Op 16 januari 1945 vertrok vanuit Groningen een gevangentransport naar Neuengamme, met gevangenen uit de Noordelijke provincies. Het betrof mannen die actief waren binnen verschillende vormen van het verzet. Geen van hen zou de oorlog overleven. Dit transport vormde de rode draad van de reis. Studenten leerden over de voor hen vrij onbekende geschiedenis van het verzet in Nederland en de 5.500 Nederlanders die naar Neuengamme werden gedeporteerd. Samen met nabestaanden bezochten zij beladen plekken. Tijdens de reis vond overdracht van familieverhalen plaats, die door de studenten in hun lespraktijk kunnen worden gebruikt en waarvoor de afdeling educatie van het Herinneringscentrum en de begeleidende docenten de handvatten boden. De ontmoetingen tussen nabestaanden – die soms voor het eerst buiten de familiekring over hun opa's, vaders of broers spraken – en studenten werd door beide groepen als zeer waardevol ervaren. In de woorden van één van de docenten: *“Intense en intensieve dagen. Dagen van kennismaken, verhalen horen en zien, soms confronterend, verdrietig maar ook inspirerend. Een fantastische ervaring rijker!”*

** Summerschool Holocaust Remembrance*

Van 11 tot en met 22 juni vond de Summerschool ‘Honors Summer Institute – Holocaust Remembrance’ plaats, een initiatief van de Hanzehogeschool Groningen waarin het Herinneringscentrum partner is. Studenten uit de VS en Nederland verdiepten zich in het thema ‘omstanders’, toen en nu. Zij volgden workshops, bezochten vervolgingsplekken en werkten in het Herinneringscentrum aan hun opdrachten, die ze in een centrale bijeenkomst voor medewerkers en vrijwilligers presenteerden.

**WesterborkLab*

De ambitie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork is het publiek meer te laten zien van de achterliggende processen die leiden tot keuzes in inrichting en activiteiten. Het gaat dan expliciet over de geschiedenis en de toekomst van het omgaan met de plek en de omgang met de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Het wil de processen laten zien, de keuzes achter de producten en projecten, deze keuzes verduidelijken, toelichten en uitleggen in een interactie met het publiek.

In 2018 zijn in dit kader pilots uitgevoerd met studenten van het Honours College van de Hanzehogeschool Groningen, vestigingen van Technasia in Norg, Assen, Beilen, Gieten en internationale studenten in het kader van de summerschool.

Op basis van het door Huitsing Management & Advies uitgebrachte advies met betrekking tot de voortgang van het LeerWerkAtelier (nu WesterborkLab) wordt de verdere ontwikkeling van het WesterborkLab meegenomen in de financiering van de vernieuwbouw, waardoor er meer manuren beschikbaar zijn voor verdere uitbouw en uitbreiding van dit vernieuwende concept.

** Hogescholen en pabo's – presentaties*

De afdeling educatie ontving verschillende pabo's en lerarenopleidingen geschiedenis en verzorgde op locatie workshops en presentaties over het educatieve werk van het Herinneringscentrum.

Het Hanze Honours College van de Hanzehogeschool Groningen bezocht het Herinneringscentrum met een team internationale stafleden en docenten. Naast de geschiedenis van de plek, stonden ook de projecten die Hanze studenten binnen het Westerbork Atelier hebben uitgevoerd centraal.

** Culturele mobiliteit en Drentse cultuuracademie*

Ook in de schooljaren 2017-2018 en 2018-2019 werd door het Herinneringscentrum Kamp

Westerbork deelgenomen aan het project Culturele Mobiliteit, waarmee het voor leerlingen uit de bovenbouw van het basisonderwijs in Drenthe mogelijk werd gemaakt met georganiseerd busvervoer een bezoek te brengen aan Herinneringscentrum Kamp Westerbork. In het kader van het samenwerkingsproject De Drentse Cultuuracademie werd een lesproject rondom fotografie ingezet en zeer goed beoordeeld.

Ter voorbereiding op het bezoek schreef jeugdboekenauteur Martine Letterie een voorleesverhaal dat de leerkracht in de klas of in de bus op weg naar het Herinneringscentrum kon inzetten om de verbinding te leggen tussen de eigen omgeving van de leerling en kamp Westerbork.

In 2018 vond ook een pilot plaats voor het uitbreiden van Culturele Mobiliteit naar groepen binnen het VMBO.

** Special guests*

Naast schoolgroepen ontving het Herinneringscentrum een diversiteit aan organisaties en verenigingen. In 2018 betrof dit met name relatief veel groepen met special needs, op het terrein van autisme, visuele of auditieve beperking of mensen met een verstandelijke beperking. Binnen de afdeling educatie gaan twee medewerkers zich specifiek richten op het ontwikkelen van materiaal voor deze groepen, zij zullen specifieke scholing op dit terrein gaan volgen.

**Bezoek collega-instellingen*

Vanuit collega-instellingen ontvingen we de educatieve afdeling van de Gedenkstätte Bergen Belsen voor een 2-daags bezoek op maat en brachten de medewerkers van de Kirchliche Gedenkstätten Arbeit Neuengamme een bezoek aan Westerbork. Op 28 november ontvingen we het hoofd van de afdeling educatie van de Kazerne Dossin en de pedagogisch adviseur van het Vlaamse Gemeenschapsonderwijs in het kader van intensievere samenwerking rondom educatieve reizen naar Bosnië en de historische gelaagdheid en multiperspectiviteit van kamp Westerbork en de Kazerne Dossin.

** Digitaal platform getuigenissen*

Binnen het project iC-ACCESS wordt met het Center für Digitale Systeme (CeDis) – E-learning, E-research, Multimedia van de Freie Universität Berlin – vorm en inhoud gegeven aan een online leeromgeving rondom interviews met twee oud-gevangenen van kamp Westerbork. De leeromgeving is bedoeld voor Duitse en Engelse schoolgroepen die een bezoek willen brengen aan het Herinneringscentrum en leerlingen uit de bovenbouw van het Nederlandse havo/vwo en zal uiteindelijk ook 3-talig worden aangeboden.

** WesterborkPortretten en Stolpersteine*

De WesterborkPortretten maakten op verschillende locaties in het land onderdeel uit van de betrokkenheid van leerlingen bij het plaatsen van Stolpersteine. Het Herinneringscentrum was partner in diverse projecten.

In het kader van het Jaar van Verzet werd de insteek van 2018 voor nadere uitwerking van de WesterborkPortretten gevormd door Portretten van Verzet (portretten van verzetslieden die bij het crematorium van kamp Westerbork werden gefusilleerd en verast). De presentatie van deze portretten maakte onderdeel uit van de herinrichting van het Verzetgraf.

In 2018 werden ook de eerste stappen gezet voor de totstandkoming van portretten van Sinti en Roma die via kamp Westerbork werden gedeporteerd of de oorlog in de onderduik overleefden. Op 19 mei 2019 zal dit project worden afgerond tijdens de herdenking van het transport van de Sinti en Roma op 19 mei 1944.

**Oktobermaand Kindermaand en Kidscolleges*

De 11-jarige Suus Pronk was op 19 september de kinderdirecteur van het Herinneringscentrum in het kader van Oktobermaand Kindermaand. Andere activiteiten deze maand waren de tentoonstelling *Kinderen met een ster* en voorstellingen van *Mijn pop huilt 's nachts* door Eric Borrias. In oktober, november en december vonden kidscolleges plaats door kinderboekenschrijfster Martine Letterie en een educatief medewerker rondom de boeken

Eenzaam in de oorlog (thema onderduik), *Scherven in de nacht* (thema vluchtelingen) en *Groeten van Leo* (thema kinderen in kamp Westerbork).

** Uitwisseling en scholing*

- Op 9 maart nam een deel van de afdeling educatie deel aan de conferentie van de VGN rondom het thema 'Gevoelige geschiedenis in de klas' in het Canonmuseum.
- Van 18 tot en met 20 oktober nam de coördinator educatie deel aan een door het Nationaal Comité 4 en 5 mei georganiseerde studiereis naar Vlaanderen, die in het kader stond van de raakvlakken tussen Herinneringseducatie en Burgerschapsonderwijs. Aan de reis namen educatief medewerkers van de herinneringscentra, docenten die verbonden zijn aan het MBO-project van de herinneringscentra binnen de SMH, ambtenaren van het ministerie van Binnenlandse Zaken, vertegenwoordigers van de MBO-raad en van het Nationaal Comité 4 en 5 mei deel.
- Op 13 en 21 november nam de afdeling educatie deel aan de workshops die door de Anne Frank Stichting werden verzorgd in het kader van het MBO-project 'Plekken met een verhaal'. Stilgestaan werd bij het aangeven en aanvoelen van grenzen, in gesprek blijven en de gesprekstechnieken van Deep Democracy en Geweldloze Communicatie.
- Samen met docenten geschiedenis uit heel Nederland, Duitse en Poolse partners nam een van de educatief medewerkers in september deel aan een door de Stichting Sobibor in samenwerking met het Duitse Bildungswerk Stanislaw Hantz en het Poolse Studnia Pamieci georganiseerde verdiepingsreis naar de voormalige doorgangsetto's en vernietigingskampen van Aktion Reinhard.
- In het kader van de voorbereidingen voor de vernieuwbouw van het Herinneringscentrum bracht de afdeling educatie inspiratiebezoeken aan Scheepvaartmuseum Amsterdam, Amsterdam Museum, Nationaal Holocaustmuseum i.o., Kinderboekenmuseum (Letterkundig museum) en het Museon.
- Op 12 november nam een deel van de afdeling educatie deel aan het 7^e Drentse Museum Congres met als thema storytelling,.
- Op 24 november verzorgde de coördinator educatie een workshop over de educatieve mogelijkheden van het Herinneringscentrum op de tweedaagse Didactiekconferentie van de Vereniging van Docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) in Huize Bergen in Vught.

Kwaliteitsimpuls Educatie Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH)

SMH is het samenwerkingsverband van 14 grote Nederlandse musea en herinneringscentra met focus

op de periode 1940-1945. Het Herinneringscentrum is één van de leden. Vanaf januari 2018 tot en met december 2019 is het Herinneringscentrum partner in de Kwaliteitsimpuls Educatie (financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van VWS), waarbij de coördinator educatie een van de trekkers is in de deelgroep Onderwijs. Binnen deze deelgroep wordt tijdens de looptijd van het project gewerkt aan: projecten rondom burgerschap, expert-meetings rondom inclusiviteit en de publicatie voor docenten en museummedewerkers van een overzicht van geslaagde werkvormen binnen WOII- en Holocaust-educatie en hun theoretische basis.

Op 29 november vond in Amsterdam de eindejaarsbijeenkomst van de SMH plaats, waarbij met de SMH '40-'45 leden, geassocieerde leden en Platform WOII-partners werd stilgestaan bij de afsluiting van de 1^e subsidieperiode van de SMH '40-'45, het eerste jaar van de Kwaliteitsimpuls Educatie en de eerste serie #SMHTour. De coördinator educatie verzorgde hier twee workshops over de educatieve uitgangspunten en doelen van de werkgroep educatie/onderwijs van de SMH-Kwaliteitsimpuls.

** Plekken met een verhaal. WOII en burgerschap binnen het MBO*

Binnen de Kwaliteitsimpuls Educatie is het project 'Plekken met een verhaal' ontstaan, een lesproject op maat voor MBO-studenten die een bezoek brengen aan een voormalige vervolgingsplek. Partners in het project zijn: Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal

Monument Kamp Vught, Indisch Herinneringscentrum, het Nationaal Holocaust Museum i.o. (onderdeel van het Joods Cultureel Kwartier) en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. In 2018 werd intensief gewerkt aan de totstandkoming van het project, dat in maart 2019 gepresenteerd zal worden. Op de website www.plekkenmeteenverhaal.nl zijn per bezoeklocatie digitale lessen geplaatst, alsook een door het Nationaal Comité 4 en 5 mei ontwikkelde korte introductiefilm. Het bezoek op maat aan kamp

Westerbork staat in het teken van de beroepsopleiding van de student. Zo zullen studenten verpleegkunde MBO zich verdiepen in de verhalen en dilemma's van verpleegkundigen in het ziekenhuis van kamp Westerbork, studenten bouw in de persoonlijke verhalen van bouwvakkers die in het doorgangskamp Westerbork werkten aan de verdere uitbouw van het kamp en studenten voor de geünifomeerde beroepen in de rol van de marechaussee in het kamp. Voor elke beroepsopleiding wordt zo een bezoek op maat samengesteld. Bij de ontwikkeling van dit programma is nauw samengewerkt met ROC Friese Poort, partneropleiding van het Herinneringscentrum binnen dit project. De ontwikkeling van 'Plekken met een verhaal' vond in nauwe samenwerking plaats met het

Nationaal Comité 4 en 5 mei, gezien hun expertise op het terrein van WOII-educatie in het MBO. Vanuit het MBO-project For Free van het Nationaal Comité lopen dwarsverbanden met 'Plekken met een verhaal'. De Anne Frank Stichting trainde de gehele educatieve afdeling in de bijzonderheden van het lesgeven aan MBO-studenten en bood vanuit de praktijk van *Deep Democracy* verschillende innovatieve werkvormen aan, die ook buiten het MBO-aanbod gebruikt zullen gaan worden. Het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-heden bemiddelde voor de gast sprekers die een rol spelen in de filmclips die deel uitmaken van de digitale lessen.

**Netwerk Oorlogsbronnen*

Binnen de Kwaliteitsimpuls Educatie wordt samengewerkt met het Netwerk Oorlogsbronnen (NOB). Op de landelijke en regionale netwerkdagen van het NOB is er aandacht voor het educatief gebruik van bronnen.

Op 28 mei verzorgden we een workshop over de gelaagdheid van de historische plek van kamp Westerbork op de Noordelijke Netwerkdag Oorlogsbronnen en op 15 november, tijdens de Landelijke Netwerkdag Oorlogsbronnen in de Openbare Bibliotheek in Amsterdam een presentatie over de samenwerking van het Herinneringscentrum met de technasia van het Dr. Nassau College binnen het WesterborkLab.

**Projecten van externe partners waarin HckW ondersteuning biedt en participeert*

- Op 21 juni werd op het Ministerie van VWS van het rapport van dr. Marc van Berkel gepresenteerd: *‘Wat weten Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog? Een onderzoek naar kennis, kennisbronnen en attitudes van Nederlandse scholieren in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs’*. Het Herinneringscentrum heeft ondersteuning geboden bij de totstandkoming van het rapport, dat gevolgd zal worden door een verdiepend onderzoek naar de invloed van WOII-kennis op attitude.
- Op 28 juni vond in het Herinneringscentrum de presentatie plaats van *‘Dansen met de vijand. Het oorlogsverhaal van Roosje Glaser, een niet-traditionele lessenserie over de Tweede Wereldoorlog en vandaag’*. Online beschikbaar op edu.roosjefoundation.org. Thema vormt de vraag: “Wat beweegt mensen om te handelen zoals ze handelen?” Het materiaal bestaat uit 6 lessen voor groep 7/8 en digitale lessen rondom 4 thema’s voor het voortgezet onderwijs.
- De organisatie van Prinsessendag wil burgers duurzaam verbinden met politici, bedrijven, kennisinstellingen en andere organisaties. In 2015 startte het project in Drenthe waarbij het Herinneringscentrum werd gevraagd materiaal en informatie aan te bieden voor lokale en provinciale politici die aan de leerlingen van groep 7 van basisscholen in de hele provincie vertelden over de betekenis van vrijheid. Het project werd in 2018 uitgebreid naar Limburg, waarbij materiaal op maat werd ontwikkeld voor verschillende gemeenten.
- Het Herinneringscentrum neemt deel aan leersessies over Network Based Education om de methode van Voices of Tolerance in kaart te brengen en deze inzichtelijk te maken voor andere musea en erfgoedinstellingen. Initiatiefnemer is het Amsterdam Museum en het project wordt actief ondersteund door het V-Fonds.
- Op 16 oktober vond in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork de presentatie plaats van het project *‘Terug naar Westerbork’*, waarbij de initiatiefnemers in 2020 75 pabo en hbo-geschiedenisstudenten en 2020 MBO-studenten willen laten fietsen van respectievelijk Auschwitz-via Bergen Belsen naar Westerbork en van Bergen Belsen naar Westerbork.

Landelijk Steunpunt Gast sprekers WO II-Heden

**** Gast sprekers***

Na de oprichting in 1999 met 45 gast sprekers is het Steunpunt in de eerste 10 jaar van zijn bestaan gegroeid naar 215 gast sprekers in 2009. De afgelopen 10 jaar heeft die groei zich doorgezet naar een totaal van 239 gast sprekers per december 2018. Niet eerder waren er zoveel gast sprekers actief als in 2018 (het zijn er meer dan ooit!). De gast sprekerspoule is dus nog steeds groeiende.

Hoewel de groep naoorlogse gast sprekers gestaag groter wordt, melden nog steeds óók ooggetuigen van de 1^e generatie zich aan. In de periode september – november 2018 waren van de 13 nieuwe gast sprekers er 7 personen van de 1^e generatie tegenover 6 personen van de naoorlogse generatie. Bij bemiddeling voor gastlessen krijgt de 1^e generatie echter voorrang, hetgeen betekent dat de naoorlogse generatie soms wat minder lessen krijgt toebedeeld dan ze eigenlijk zou willen.

Van de 239 gast sprekers zijn er:

- 192 van de eerste generatie (80%)
- 36 van de naoorlogse generatie (15%)
- 11 jonge veteranen van recente vredesmissies (5%)

De achtergronden van de gast sprekers zijn divers: burger, dwangarbeid, Joods, kinderen van politiek ‘foute’ ouders, Moluks, Nederlands-Indisch, oorlogsgetroffenen, Roma & Sinti, veteranen en verzet.

De gast spreker is het ‘kapitaal’ van het LSG. Er wordt daarom veel tijd geïnvesteerd in persoonlijk contact; een goed en persoonlijk contact maakt het mogelijk om ‘zacht op de relatie, hard op de inhoud’ te zijn.

LSG werft nauwelijks, want mensen melden zich (vaak via-via) spontaan aan. Alleen in geval van bijvoorbeeld de behoefte aan nieuwe gast sprekers in een bepaalde regio werft het LSG.

Aannemen van nieuwe gast sprekers doen we kritisch: factoren van belang zijn: leeftijd, achtergrond, regio, mate van zelfstandigheid.

Ook in 2018 hebben we noodgedwongen afscheid moeten nemen van enkele gast sprekers die wegens ouderdom, ziekte of emotionele redenen niet meer in staat zijn om scholen te bezoeken.

Ook zijn er enkele gast sprekers overleden.

Aspirant-gast sprekers volgen een 2-daagse cursus ter voorbereiding op het gast sprekerschap.

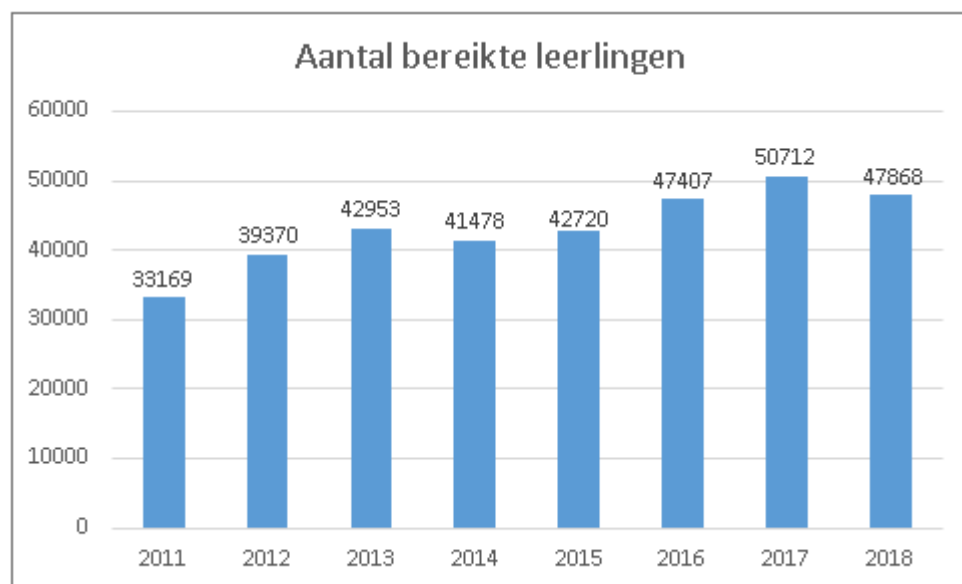
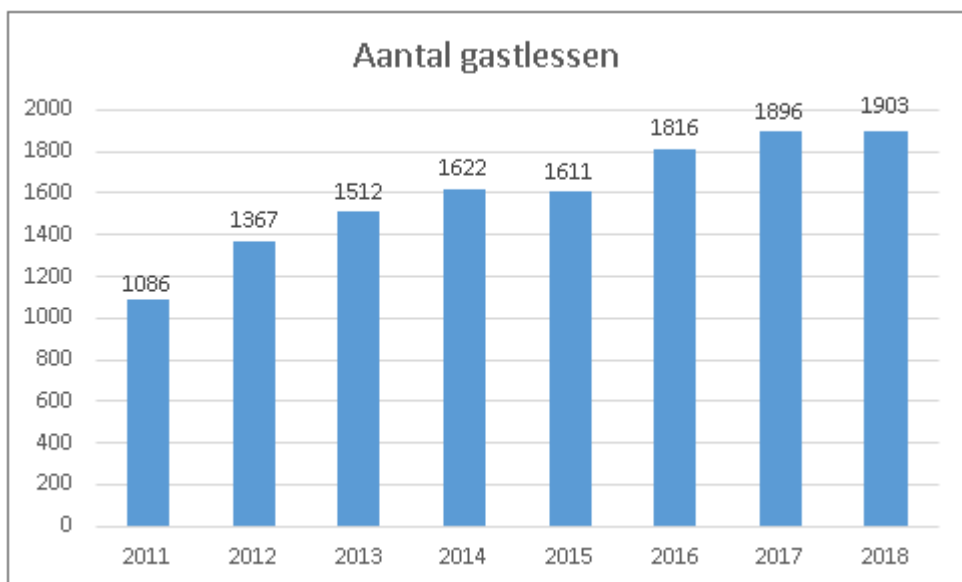
Deze cursussen worden uitgevoerd door externe partner Wendie de Pater. In 2018 zijn er 5 cursussen georganiseerd (van 2 dagen per cursus). In totaal zijn daarmee 25 personen opgeleid tot gast spreker, waarvan 19 actief gast spreker zijn geworden, 4 zijn afgehaakt na de cursus en 2 nog een vervoltraject (in 2019) moeten doen voordat ze gekwalificeerd zijn.

**** Bereik***

In 2018 zijn er 1903 gastlessen verzorgd, waarvan

- 1694 door 1^e generatie gast sprekers
- 171 door de naoorlogse generatie gast sprekers
- 38 door jonge veteranen

Hiermee zijn 47.868 leerlingen bereikt.

Naast reguliere gastlessen heeft LSG ook tientallen bemiddelingen gedaan voor:

- landelijke en regionale media
- herdenkingen
- lezingen voor niet-school-instellingen

**Personele bezetting*

Het jaar 2018 was inzake de personele bezetting een lastig jaar als gevolg van meerdere mutaties. Daarmee is ook de nodige expertise vertrokken. De tweede helft van het jaar heeft LSG moeten functioneren zonder coördinator. Dit alles heeft effect gehad op de uitvoering van regulier LSG-beleid én op het innovatiebeleid.

De vrijwillige ASF-student is 3 dagen bij het LSG werkzaam (naast 1 dag collectie en 1 dag educatie).

In juni is het Humanity House in Den Haag bezocht, niet alleen in het kader van eigen scholing maar ook als onderdeel van het innovatieplan inzake vluchtelingen.

**Innovatie*

In augustus 2017 is het innovatieplan LSG verschenen: ‘Innovatie gastsprekers – tussenstand en vooruitblik’. Doel is om nieuwe vormen van verhalenvertellers over de oorlog te onderzoeken en te toetsen aan de wensen en eisen van het onderwijs. Deze nieuwe vormen worden dan naast het huidige reguliere aanbod van gastlessen aangeboden.

Het innovatieplan bevat 3 onderwerpen:

- gastsprekers over de Tweede Wereldoorlog;
- gastsprekers met vluchtelingenverhalen of recente oorlogservaringen;
- (professionele) gastsprekers in toneel- of theatervorm.

Als gevolg van de hiervoor genoemde onderbezetting in het verslagjaar moest het daadwerkelijk implementeren van de gemaakte plannen, met onder meer Vluchtelingenwerk Nederland en de Stichting Vluchtelingen Ambassadeurs, verschoven worden naar 2019.

Het voorgaande is opgenomen in het Beleidsplan 2019-2021 van het LSG, dat in juni is vastgesteld.

**Duo-gastlessen*

Meerdere gastsprekers gaan als duo de klas in: zij verzorgen dan samen één gastles. Het vergt inhoudelijke precisie om de meerwaarde van de gezamenlijke vertelling goed uit de verf te laten komen (zodat het meer is dan twee verhalen naast elkaar). In 2018 hebben we nieuwe duo’s geformeerd. Er waren in 2018 vijf actieve duo’s.

**Gastspreekersdagen*

Elk jaar worden voor de gastsprekers bijeenkomsten georganiseerd. Doel daarvan is om te inspireren, informeren, nieuwe vaardigheden aanreiken, en uiteraard ook ontmoeten en gezelligheid. In 2018 waren er 3 gastspreekersdagen: in Hooghalen (3 oktober), Breukelen (17 oktober) en Lent (30 oktober).

Sipke Witteveen praatte gastsprekers bij over de laatste ontwikkelingen, en ontwikkelingspsycholoog Gerrit Breeuwsma verzorgde een lezing over *kind-herinneringen*. In verschillende workshops zijn ervaringen gedeeld en nieuwe kennis en vaardigheden opgedaan. De collega’s van de Anne Frank Stichting spraken met gastsprekers over *Reageren op vooroordelen en discriminatie*. Tijdens de workshop *Wat heeft het gastspreekerschap mij opgeleverd?* (workshop door LSG) bespraken gastsprekers de meerwaarde die het gastspreekerschap oplevert in hun eigen persoonlijke ontwikkeling. De workshop *Vluchtelingen - hoop voor de toekomst* (workshop door LSG) was een gezamenlijke workshop van LSG met Omid Aghondi, vluchteling uit Iran. Gastsprekers werden uitgenodigd mee te denken over het innovatiebeleid omtrent samenwerking met vluchteling-vertellers. Want hoe moet deze samenwerking er eigenlijk uitzien? Willen we duo-gastlessen opzetten, of liever losse gastlessen die in een gezamenlijk project worden aangeboden? Welke meerwaarde zou onze samenwerking moeten opleveren? De inbreng van gastsprekers geeft richting aan de verdere uitwerking van dit project.

**Docentendagen en workshops*

LSG heeft ambitie om kenniscentrum Oral History te worden. Daarin passen ook docentendagen. In 2017 is voor het eerst een, succesvolle, docentendag georganiseerd. In 2018 bleek het organiseren ervan niet haalbaar vanwege de personele onderbezetting LSG. In 2019 wordt dit echter weer opnieuw aangeboden.

Het LSG is in 2018 toegetreden als associated-member. In dat kader hebben we een workshop verzorgd voor Netwerk Oorlogs Bronnen (NOB) in Leeuwarden op 28 mei 2018.

Het LSG verzorgt elk jaar workshops op HBO-niveau, met name op PABO's.

**Website en digitale communicatie*

In april 2018 is de nieuwe website van LSG online gegaan: een meer eigentijdse en frisse vormgeving met vernieuwd gebruikersgemak. Bovendien is de nieuwe website responsive met alle mobile devices, oftewel: ook te gebruiken op een mobiele telefoon en iPad. Zowel de techniek als het ontwerp zijn herzien en afgestemd op de nieuwe huisstijl. De digitale communicatie stelt ons in staat om kostenbesparend te werken.

Naast de eigen LSG-website komen schoolverzoeken binnen via de website

www.tweedewereldoorlog.nl, de portal van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Bij dit portal wordt een verdeelsleutel gehanteerd waarbij gastlessen worden verdeeld tussen de verschillende samenwerkingspartners.

**Ondersteuning derden*

- Medewerkers en ooggetuigen van LSG zijn jarenlang mee geweest met de educatieve reis voor PABO-studenten naar Ravensbrück. De Ravensbrückreis is in 2017 voor het laatst uitgevoerd.

In 2018 zijn twee nieuwe educatieve reizen uitgevoerd:

- * naar Bergen Belsen (Pabo) inclusief 2 gastsprekers (Lous Steenhuis en Fanny Heymann)

- * naar Neuengamme (opleiding docenten VO)

- Elke laatste zondag van de maand verzorgt LSG een ooggetuigenlezing in HcKW. Deze zijn nauwkeurig afgestemd op het jaarprogramma HcKW én waar mogelijk ook het jaarthema Jaar van Verzet. Daarnaast zorgt het LSG voor gastsprekers op 4 mei en voor *Radio Westerbork*.
- Het LSG is nauw betrokken bij de reeks filmportretten *Jong in oorlog* van Nationaal Comité 4 en 5 mei. Deze educatieve filmpjes zijn gerangschikt naar thema en worden veelvuldig door docenten gebruikt bij lessen over de oorlog. Maar liefst 21 van de LSG-gastsprekers zijn inmiddels geportretteerd. De filmpjes zijn te vinden op de website www.steunpuntgastsprekers.nl en op de website van het Nationaal Comité 4 en 5 mei www.tweedewereldoorlog.nl
Elk jaar wordt de serie uitgebreid met nieuwe filmpjes.
- LSG heeft medewerking verleend aan de productie van de documentaire “De Verhalen 100 Malen” door de Lotty Veffers Foundation. Deze documentaire is een tweeluik over Auschwitzoverlevenden Lotty Veffers en Ernst Verduin. Stichting Vredeseducatie heeft in samenwerking met het LSG educatief materiaal geschreven bij deze documentaire, specifiek gericht op MBO en HBO Zorgopleidingen. Op 26 september was de lancering van dit project in Vredesbolwerk Utrecht.
- In het kader van Jaar van Verzet heeft het LSG medewerking verleend aan zowel de educatieve startbijeenkomst (9 april – 11 gastsprekers) alsook de eindmanifestatie (12 december – 6 gastsprekers) van het Nationaal Comité in Madurodam.

**Bijzondere omstandigheden*

Voor enkele gastsprekers is een medewerking verleend aan het aanvragen van een koninklijke onderscheiding.

Het LSG was aanwezig bij de begrafenissen van Micha Schliesser, Marco de Groot en Fred Cohenno.

**MBO-pilot*

LSG maakt actief onderdeel uit van de pilot 'MBO Mensenrechten en Plekken' voor het ontwikkelen van lesmateriaal voor MBO-Burgerschap. LSG heeft vijf gastsprekers geleverd voor de ontwikkeling van een educatieve digitale les voor de kampen Westerbork, Amersfoort, Vught, het Indisch Herinneringscentrum en het Nationaal Holocaust Museum i.o.

In het najaar 2018 hebben we een workshop als educatief onderdeel van dit project ontwikkeld. Het is nadrukkelijk een 'workshop' (en dus geen 'gastles') met activerende didactiek voor studenten. Dit is een workshop waarin een gastspreker WOII (Ron van Hasselt, naoorlogs Jood) samen optrekt met een vervolgd uit een recent conflict (Omid Aghondi uit Iran). Met het Alfa College Groningen zijn reeds afspraken vastgelegd voor uitvoering van deze workshop tijdens het Burgerschap Carrousel in februari-april 2019.

Collectie

** Westerbork Online*

Herinneringscentrum Kamp Westerbork is bezig met het zetten van een forse stap in de verdere digitalisering van de collectie. Dit om deze voor een breed publiek toegankelijk te maken. Een versnelling hierin bood het project *Metamorfoze* waarbij het Ministerie van OCW subsidie beschikbaar stelt voor behoudsmaatregelen, restauratie en digitalisering van papieren documenten. Voorwaarde is onder meer dat daarmee deze collectie voor een ieder toegankelijk wordt gemaakt. De leiding van het project berust bij de Koninklijke Bibliotheek. De afgelopen jaren stonden in het teken van dit project. Tienduizenden documenten gingen door de handen van medewerkers en vrijwilligers. De gegevens en de staat van al dit materiaal werd beoordeeld en in Excel bestanden ingevuld. Vervolgens vond een controleronde plaats en werd er, indien nodig, gerestaureerd (intern of door een deskundige). Het scannen van alle documenten gebeurt door een professioneel bedrijf. Een kopie van dit gescande bestand zal worden ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek. De scans zullen door het Herinneringscentrum worden verwerkt in een nieuw op te zetten registratiesysteem, dat onderdeel uitmaakt van het grootschalige project *Westerbork Online*. Het doel is de collectie voor het grote publiek toegankelijk en doorzoekbaar te maken. Voor het aansturen van het totale project is een externe projectleider aangesteld. In 2018 is met de eindcontrole het project *Metamorfoze* afgerond. Hiermee is van elk origineel document in het archief een digitale versie aanwezig. In totaal betreft het 38.000 pagina's.

** Ontzamelen*

Los van de omvang bracht het project ook met zich mee dat opnieuw fundamentele vragen betreffende de collectie moesten worden beantwoord, met name inzake vindbaarheid en mate van publieke toegankelijkheid. Ook de fundamentele vraag over wat wel en niet tot de collectie van het Herinneringscentrum dient te behoren, is opnieuw gesteld en beantwoord: nadere en nauwere kaders zijn gesteld, hetgeen tot ontzaming moet leiden. Kortom, een in omvang maar ook beleidsmatig majeur project waarin digitalisering de rode draad is. In het kader van de ontzaming zijn de in bruikleen verkregen collecties van het Drents Museum en het Veenkoloniaal Museum voor een groot deel retour gegaan. Het deel van de collectie van het Veenkoloniaal Museum dat aansluit bij de kerncollectie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork zal in een schenking worden omgezet. Voorbereidingen zijn reeds gaande als het gaat om de collectie van het Drents Museum en een aantal particuliere collecties.

* *Thesaurus*

Voor de toekomstige online plaatsing van de collectie werd in 2018 verder gewerkt aan de vernieuwde thesaurus van het Herinneringscentrum, alsmede een nieuwe zoek- en vindstrategie met betrekking tot de collectie. Aan de hand van de thesaurus moet het in de toekomst voor bijvoorbeeld wetenschappers, journalisten maar ook scholieren mogelijk zijn om snel de weg in de collectie van het Herinneringscentrum te vinden.

* *Niet Weggooien*

In 2018 vond deze landelijke actiedag op 3 mei en 14 augustus plaats. Ook dit jaar kwamen weer vele schenkingen binnen. Onder de 70 aanwinsten waren tekeningen, brieven, briefkaarten, documenten en vele foto's. Daaronder een aantal bijzondere items zoals:

- Een dagboek van Willem Willing en het gouden potlood waarmee hij het dagboek schreef;
- Een broche gemaakt in kamp Westerbork, als materiaal werd een conservenblik gebruikt;
- Verschillende familiearchieven (Löwenkopf, Perl en Gerritse-Goudvis);
- Gereedschap van een gedeporteerde horlogemaker, dat in kamp Westerbork is gebruikt;
- Bestek uit het Apeldoornsche Bosch;
- De collectie-Ellen Deitelzweig Senoir. Bijzonder zijn haar in kamp Westerbork en Theresienstadt geschreven dagboeken. In Westerbork was zij werkzaam als hoofdzuster is het kampziekenhuis;
- Foto's van Joodse dwangarbeiders in het werkkamp Oranjekanaal.

* *Oral history*

In het afgelopen jaar werden talloze verhalen van overlevenden van kamp Westerbork op film vastgelegd. Het Herinneringscentrum verlegde hiervoor zijn actieradius. In april en september werd een bezoek gebracht aan Israël en werden in totaal 16 levensverhalen vastgelegd. Maar ook in Nederland werden nog een tweetal overlevenden geïnterviewd. Naast omstanders en twee Molukkers werden ook verschillende onderduikverhalen vastgelegd. Bijzonder was het interview met Max Leons, onderduiker en verzetsman in Nieuwlande en omgeving.

* *Een Naam en een Gezicht*

Ook in 2018 is het aantal aanvragen uit binnen- en buitenland om informatie uit de database *Een Naam en een Gezicht* aanzienlijk. Mede door het wegvallen van de afdeling Oorlogsnazorg van het Rode Kruis en de toezegging van de Nederlandse Spoorwegen om nabestaanden van gedeporteerden financieel te compenseren. Via honderden mails, maar ook in tientallen telefoontjes en vragen in het museum komen maandelijks verzoeken binnen om meer gegevens omtrent het verblijf in kamp Westerbork van familie, vrienden of bekenden die vanuit Nederland zijn weggevoerd. Met name rond de herdenkingen in april en mei is een piek zichtbaar. De vragen zijn niet alleen afkomstig van nabestaanden, maar ook steeds meer van bewoners van Joodse huizen, auteurs van lokale en regionale herdenkingsboeken, collega-instellingen en Stolpersteine-organisaties uit Nederland en Duitsland. De laatsten worden door Gunther Demnig, de ontwerper van de Stolpersteine inmiddels standaard doorverwezen naar het Herinneringscentrum, om zo de juistheid van de gegevens op de herdenkingsstenen te kunnen garanderen.

* *De 102.000 Namen*

Al deze vragen vormden onderdeel van een veel groter controleproject, waarvan het resultaat in 2018 in boekvorm is verschenen. Mede dankzij de inzet van vele vrijwilligers, kon in januari 2018 het monumentale boek *De 102.000 Namen* worden gepresenteerd. Dit monument telt meer dan 2.100 pagina's. De bladzijden zijn gevuld met de namen van alle uit Nederland weggevoerde en vermoorde Joden, Sinti en Roma. Dit geschreven monument is het resultaat van jaren van onderzoek en is daarmee het meest complete overzicht van alle mensen die zijn vervolgd, gedeporteerd en vermoord. En nog steeds worden namen toegevoegd, wijzigingen doorgevoerd in namen, geboortedata- en plaatsen, overlijdensdata- en plaatsen. Al deze fouten, verschrijvingen en missende namen dateren uit de jaren na de oorlog, met bewust of onbewust vernietigde

documenten, lijsten en overzichten, verbroken of haperende verbindingen via post, telex en telefoon en verslechterende relaties met landen in Oost-Europa. Honderden mensen bij verschillende organisaties en instellingen moesten handmatig, onder druk van familie en vrienden, duizenden brieven, kaartjes, akten en foto's verwerken. Geen wonder dat er fouten werden gemaakt. Het vinden van vergissingen uit het verleden is niet eenvoudig. Zoals gezegd zijn het soms de vragen van familie of bekenden, veel vaker echter de koppeling van onder meer geboorte- en overlijdensaktes in de database *Een Naam en een Gezicht* waardoor dergelijke fouten duidelijk worden. Ook een diepgaande controle van transportlijsten op mogelijke overlevenden heeft de namenlijst van slachtoffers doen groeien. Verder levert de samenwerking met het digitale *Joods Monument* regelmatig nieuwe namen en inzichten op. De database *Een Naam en een Gezicht* wordt nog steeds aangevuld met gegevens uit vele bronnen, zoals de gedetailleerde informatie van de Joodse Raadkaarten en de invoer van overlijdensakten. Ook is in 2018 weer gewerkt aan het toevoegen van foto's aan de namen.

* *Kenniscentrum*

De database *Een Naam en een Gezicht* en de kennis van het Herinneringscentrum omtrent de problematiek van het zoeken en vinden is inmiddels in het internationale werkveld steeds bekender. Door deelname aan en presentaties tijdens symposia bij collega-instellingen in het buitenland ontstaan waardevolle contacten, die voor een verdere verdieping van de beschikbare informatie zorgen. Ook zijn zo plannen ontstaan om gezamenlijk onderzoek te gaan doen met de Belgische en Franse collega's. Om onderzoek te doen naar de vele Nederlanders die vanuit deze landen zijn gedeporteerd en andersom. Maar ook om te helpen bij de juiste schrijfwijze van, voor Franstaligen soms hele lastige, Nederlandse namen.

Voor (en in samenwerking met) journalisten, auteurs, onderzoekers, wetenschappers, studenten, scholieren, theatermakers, nabestaanden en overige geïnteresseerden, zijn in 2018 circa 250-300 onderzoeksvragen naar de geschiedenis van kamp Westerbork en de Jodenvervolging beantwoord.

** Joodse werkkampen*

Het Herinneringscentrum is al langer bezig met het veiligstellen van een barak van het voormalige Joodse werkkamp Molengoot. In overleg met de oorspronkelijke eigenaar – de barak is in 2018 aan het Herinneringscentrum geschonken - en de gemeente Vlagtwedde (nu: Westerwolde) is een plan van aanpak opgesteld om de barak deskundig te demonteren opdat deze een nieuwe plek kan krijgen in het voormalige werkkamp De Beetse in Sellingerbeetse. Dit is een onderdeel van een groter project dat tot markering van de historische plek en realisering van een bezoekerscentrum aldaar moet leiden. Het Herinneringscentrum is gevraagd om daarin nadrukkelijk te participeren.

De collectie van de Stichting Joodse Werkkampen Friesland/Drenthe is in bruikleen gekregen, met een optie tot schenking. Er zal nog worden onderhandeld over het overnemen van een zestal monumenten, een barak en de ‘kijkdoos van Vledder’. De stichting ziet in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork een natuurlijke opvolger in het realiseren van hun doelstellingen, namelijk het meer bekendheid geven aan de Joodse werkkampen.

Ook is begonnen met het schrijven van een reeks boekjes waarin de Joodse werkkampen en onderduikplekken centraal staan. De eerste publicatie *Voorportaal van Westerbork. Joodse werkkampen in Drenthe. Fiets en autoroutes* is in 2018 verschenen. Een publicatie over Overijssel en over Groningen zijn in voorbereiding en zullen in 2019 verschijnen.

Onderzoek

** Bevrijdings- en Verzetsportretten*

In 2018 zijn 25 portretten toegevoegd aan de website Bevrijdingsportretten.nl. Op deze website kan de geïnteresseerde bezoeker geschreven, gefilmde of bijvoorbeeld getekende portretten bekijken van de mensen die op 12 april 1945 in kamp Westerbork bevrijd werden. De 25 portretten werden geschreven door scholieren, studenten, nabestaanden en overige geïnteresseerden. Coördinatie, (voor)onderzoek en redactie was in handen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Op dit moment zijn op Bevrijdingsportretten.nl van circa 70% van de bevrijde Westerborkers portretten te bekijken. Doel is om in april 2020, 75 jaar na de bevrijding van het kamp, van zoveel mogelijk bevrijde gevangenen een portret te hebben geplaatst.

Naar aanleiding van de markering van het crematorium, het Verzetsgraf en de fusilladeplek is ook gestart met de website Verzetsportretten.nl Hierop zijn de portretten te lezen of te bekijken van de verzetsmensen die in het crematorium van kamp Westerbork zijn gecremeerd.

** Biografie van de Barakken*

In 2018 werd gestaag verder gewerkt aan het onderzoeksproject 'Biografie van de Barakken', waar in 2009 mee gestart is. In dit project wordt gepoogd om van elk gebouw dat in de periode 1939-1971 in kamp Westerbork heeft gestaan, een biografie samen te stellen: van bouw via gebruik naar afbraak, en eventueel hergebruik. De resultaten uit het onderzoek zijn in 2018 onder andere gebruikt voor diverse publieksactiviteiten, publicaties en tentoonstellingen, alsmede voor plannen voor de herinrichting van de historische plek van kamp Westerbork.

**Bezoek op Maat*

In het kader van het project *Bezoek op Maat*, waarmee bezoekers in de toekomst vanuit hun eigen achtergrond kamp Westerbork kunnen bezoeken, en de totstandkoming van de vernieuwde thesaurus voor *Westerbork Online*, is in 2018 grootschalig onderzoek gedaan naar de uit kamp Westerbork vertrekkende transporten, de concentratie- en vernietigingskampen waar mensen na Westerbork terechtkwamen, de Joodse werkkampen die dienden als voorportaal, en de (Joodse) gemeenten waar men tot het vertrek naar het kamp woonachtig was. Het onderzoek naar de Joodse gemeenten werd uitgevoerd tijdens een zogeheten zomerschool. Twintig onderzoekers, allen vrijwilligers met verschillende achtergrond en leeftijd, vulden door middel van archiefonderzoek en publicaties reeds aanwezige informatie aan. Vanuit het Herinneringscentrum werd in de vorm van onder meer workshops en rondleidingen ondersteuning geboden.

**iC-ACCESS*

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork maakt sinds 2016 deel uit van het internationale project iC-ACCESS. Dit is een Europees gesubsidieerd samenwerkingsverband tussen enerzijds de universiteiten van Amsterdam, Berlijn, Trondheim, West-Bohemia, Staffordshire en Barcelona (Pompeu Fabre) en anderzijds de herinneringscentra in Westerbork, Bergen-Belsen (Duitsland), Treblinka (Polen), Falstad (Noorwegen), Jasenovac (Kroatië) en Lidice (Tsjechië). Gezamenlijk willen deze instellingen komen tot nieuwe (digitale) manieren om de beladen en soms conflicterende verhalen van deze historische plekken te delen met een breed publiek. Medewerkers van het Herinneringscentrum participeren in verschillende onderdelen van het project en namen in 2018 deel aan expertmeetings in Kroatië, Noorwegen en Tsjechië.

**iC-ACCESS – Virtuele Reconstructie Commandantwoning*

In samenwerking met de Amsterdam School for Heritage (UvA), SPINlab (VU) en 4D Researchlab werd gewerkt aan een virtuele reconstructie van de Commandantwoning. De virtuele reconstructie zal een combinatie worden van VR en AR: in het huis, virtueel geconstrueerd naar de huidige staat, worden diverse historische bronnen geplaatst die de geschiedenis van het gebouw en zijn bewoners, de relatie met het kamp, en de plaats van de woning in de herinneringscultuur weergeven.

**iC-ACCESS - Online Environment*

In samenwerking met de Freie Universität Berlin werd verder gewerkt aan de totstandkoming van een Online Environment waarop een tweetal interviews met overlevenden van kamp Westerbork zullen worden geplaatst. Aan de hand van deze interviews worden scholieren en studenten uit de bovenbouw, het HBO en het WO, alsmede leerlingen uit het buitenland, voorbereid op een bezoek aan kamp Westerbork. Ook scholen/instellingen die geen bezoek aan kamp Westerbork brengen, kunnen vanaf 2019 gebruik maken van de Online Environment.

Samenwerking

De eerste twee periodes in de geschiedenis van kamp Westerbork – Centraal Vluchtelingenkamp en *Judendurchgangslager* – zijn uniek voor ons land. De gelaagde biografie van het kamp, ook na de bevrijding – Interneringskamp; Militair kamp; Repatriëringkamp; Moluks Woonoord, – maken deze historische plek eveneens bijzonder. Voor wat betreft de oorlogs- en bezettingstijd is Westerbork alleen te vergelijken met kampen als het Belgische Mechelen, Drancy in Frankrijk of Fossoli in Italië.

Ook Herinneringscentrum Kamp Westerbork is in vele opzichten moeilijk vergelijkbaar, zeker in Nederland. Maar ook internationaal heeft het zich in drie decennia weten te ontwikkelen tot een vooraanstaande instelling, zeker op didactisch-pedagogisch gebied alsook op het terrein van representatie van erfgoed van de oorlog. Het is onderkend door de Europese Commissie met de toekenning van het *European Heritage Label*.

Voor Herinneringscentrum Kamp Westerbork geldt dat samenwerking met andere partners moet indien dit zinvol is, maar alleen met onderkenning door derden van de uniciteit van de

geschiedenis van het kamp en het bijzondere in de werkzaamheden van het museum. Of met andere woorden, niet ten koste van missie en doelstellingen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Dit neemt evenwel niet weg dat het Herinneringscentrum in vele samenwerkingsverbanden en – projecten actief is, omdat ze als wegen worden gezien om in gezamenlijkheid tot betere of efficiëntere resultaten te komen. Een voor buitenstaanders wellicht minder zichtbare samenwerking maar in de dagelijkse praktijk een wezenlijke, is die met het Staatsbosbeheer en ASTRON. Volstrekt verschillend georiënteerde organisaties, maar wel ‘buren’ die in samenwerkingsvorm veel kunnen betekenen. Zo wordt vanuit dit nabuurschap in de boswachterij Hooghalen gewerkt aan een betere toegankelijkheid van én uniforme bewegwijzering én informatievoorziening in het gebied. In de vorm van gezamenlijke projecten en structurele maatregelen wordt ernaar gestreefd het gehele gebied aantrekkelijker te maken voor een bezoek.

Het Herinneringscentrum heeft sinds vele jaren het beleid verbindingen tot stand te brengen met hogescholen en universiteiten. Een voorbeeld hiervan is de instelling van de Westerborkleerstoel, met als opdracht ‘Erfgoed van de oorlog’. In eerste instantie een samenwerking met de VU, sinds de in 2016 ingegane tweede periode met VU en UvA, beide in Amsterdam. Ook het convenant met de Hanzehogeschool Groningen is een structureel commitment om studenten mogelijkheden te geven om tijdens hun studie door het Herinneringscentrum geformuleerde opdrachten uit te voeren. In elk geval heeft het Herinneringscentrum hiervoor een plan opgesteld waarin hetzelfde thema de rode draad is voor het jaarprogramma.

In het HBO zijn het in het bijzonder de pabo’s en lerarenopleidingen geschiedenis waarmee samenwerking wordt gezocht. Dit komt met name tot uitdrukking in de jaarlijkse educatieve studiereis die voor pabo-studenten naar Bergen Belsen wordt georganiseerd.

Het Herinneringscentrum is lid van de Stichting Musea en Herinneringscentra ‘40-‘45 (SMH).

Hoewel de SMH ook een belangenbehartiger dient te zijn, ligt de meerwaarde van deze organisatie met name ook in het ontwikkelen van gezamenlijke projecten. In dat opzicht kan het Platform WOII, waartoe ook de SMH behoort, een belangrijke stimulerende factor zijn.

Vele samenwerkingsverbanden zijn gericht op het realiseren van incidentele projecten, soms met één, soms met meerdere partners. Het kunnen projecten zijn die een in tijd uitgedrukt beperkt karakter hebben, maar evengoed met een structureel effect. Van dit laatste getuigt de coöperatie met het Joods Historisch Museum om te komen tot een digitaal monument: het ineenschuiven van *Een Naam en een Gezicht* (HcKW) en het *Digitaal Joods Monument* (JHM). Onder de werktitel *Digitaal Monument Joodse Vervolgingslachtoffers* wordt hieraan reeds een aantal jaren gewerkt. Na realisering blijft de samenwerking ten behoeve van het duurzaam veiligstellen van databestand en website bestaan.

Organisatie

** AVG*

Per 25 mei 2018 is de AVG ingevoerd. Voorafgaand aan deze datum is de informatiebeveiliging en het bewustzijn omtrent privacy van gegevens een belangrijk aandachtspunt geweest binnen het Herinneringscentrum. Verschillende notities en beleidsstukken zijn gerealiseerd en de website is hierop aangepast. Tot slot zijn er verschillende verwerkingsovereenkomsten met leveranciers en relaties afgesloten.

** Relatiebeheersysteem*

In 2018 is achter de schermen gewerkt aan het realiseren van het nieuwe relatiebeheersysteem, dat begin 2019 kon worden ingevoerd.

** P&O*

In 2018 is van een aantal vaste medewerkers, die al lange tijd waren verbonden aan het Herinneringscentrum, afscheid genomen. Enerzijds is dat een verlies aan kennis en ervaring anderzijds geeft het nieuwe mogelijkheden en impulsen aan de organisatie. Door een andere invulling van functies en het aantrekken van gekwalificeerde medewerkers professionaliseerde de organisatie zich ook in 2018 verder.

BEELD VAN EEN JAAR

De 102.000 Namen-expositie

Gelijktijdig met de presentatie van het boek *De 102.000 Namen*, vond de opening van de expositie *De Namen* plaats. Door Bart Domburg werden 102.000 namen handgeschreven op 29 vellen papier van 1 meter 50 bij 2 meter 80 genoteerd: de namen van allen die om geen andere reden dan hun ras zijn vermoord. De fineliners die hij hiervoor gebruikte schreef hij leeg tot het punt dat de naam niet meer goed te lezen zou zijn. Zo ziet de kijker vanaf afstand grote grijzige vellen met verschillende tonen.

‘Maar als je dichterbij komt,’ zo lichtte de kunstenaar toe, ‘zie je dat het allemaal namen zijn, dat het dus personen zijn. Het was voor mij belangrijk om het op dat soort vellen papier te doen, omdat dat het ook iets kwetsbaars heeft. En die positie van die mensen destijds was ook uiterst kwetsbaar. Ik hoop dat het op deze manier tot mensen doordringt: dit zijn dus 102.000 mensen.’ Deze megaklus werd verricht door kunstenaar Bart Domburg (1957). Deze Amsterdamse kunstenaar is vooral bekend van zijn schilderijen. De fascinatie voor geschiedenis is een terugkerende thema in het werk van deze autodidact. Werken van hem zijn opgenomen in onder meer de collecties van het Stedelijk Museum (Amsterdam), Utrechtse Centraal Museum en Joods Historisch Museum.

Het Apeldoornsche Bosch

Op zondag 4 februari vond de ingebruikname van de audiotour en opening van de tijdelijke expositie plaats rondom Het Apeldoornsche Bosch op het terrein van Zorggroep 's Heerenloo in Apeldoorn. Het Herinneringscentrum heeft inhoudelijke ondersteuning geboden bij de ontwikkeling van de tour en expositie.

Nieuwlande-expositie en presentatie boek

Begin april werd in het dorps huis in het Cultureel Centrum in Nieuwlande het dagboek van Arnold Douwes gepresenteerd onder de titel *Het geheime dagboek van Arnold Douwes, Jodenredder*. Dit gebeurde in het bijzijn van medeverzetsstrijder Max Leons. Na deze presentatie werd in een voormalig schoolgebouw, dat tijdelijk als een museum dient, de expositie *Verhalen uit de onderduik* in Nieuwlande geopend. Als subtitel werd een bekende uitspraak van Arnold Douwes - ‘Nooit iemand de deur wijzen’ - gebruikt. De expositie is, in het kader van het Jaar van Verzet, een productie van het Herinneringscentrum kamp Westerbork.

Verhalen uit de Onderduik-expositie

Aansluitend op de opening in Nieuwlande werd in het Herinneringscentrum twee weken later de expositie *Verhalen uit de Onderduik* geopend. Centraal in de expositie stond de onderduiker en voorwerpen in onderduik gemaakt en of gebruikt. In september kreeg de expositie een accentverschuiving en werd er meer nadruk gelegd op de onderduikgever. Centraal stond de wand met de namen van de Rechtvaardigen onder de Volkeren. Het gaat om personen, die hun leven hebben gewaagd voor onderduikers en hiervoor vaak postuum een Yad Vashem onderscheiding hebben gekregen.

Vluchtelingen aller tijden-expositie

In november werd deze expositie geplaatst. Onderdelen zijn de mensenrechten affiches gemaakt door Ralph Prins, de geschiedenis van het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork en koffers met persoonlijke verhalen van vluchtelingen van toe en nu. Dit in aanloop naar 2019 waarin stil wordt gestaan bij het feit dat 80 jaar geleden het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork werd gebouwd.

Kinderen met een ster

Gedurende de vakantieperiodes werd de tentoonstelling *Kinderen met een ster* opgesteld, speciaal ontwikkeld voor gezinnen met jonge kinderen die het Herinneringscentrum Kamp Westerbork bezoeken. Rode draad vormen de verhalen, tekeningen en voorwerpen uit de verhalenbundel *Kinderen met een ster*, die Martine Letterie op basis van interviews uit de collectie van het Herinneringscentrum schreef.

Molukse dagen

In samenwerking met de Stichting Gedeelde Verhalen werd ook dit jaar op 21 maart stilgestaan bij de dag dat de eerste boot met Molukkers, 'Kota Inten', in Nederland aanmeerde. Het was een begin van een tijdelijk verblijf, dat nog steeds voortduurt. Leerlingen bewerkten eerste generatieverhalen in hedendaagse songs, spreker Fridus Steijlen zorgde voor het historische kader en organisator Anne van Slageren gaf uitleg over het toneelstuk 'Aan de andere Kant', dat in de volgende maanden in Appingedam en Smilde werd opgevoerd.

Activiteiten Jaar van Verzet

Platform WO2 riep 2018 uit tot themajaar Jaar van Verzet. Er werd daarom extra aandacht besteed aan de rol van het verzet tijdens de oorlog als historisch verschijnsel en bron van inspiratie. In het hele land waren tentoonstellingen, films en andere activiteiten die te maken hebben met verzet. Ook Herinneringscentrum Kamp Westerbork organiseerde verschillende tentoonstellingen en andere activiteiten rond dit thema en interviewde onderduikoverlevenden.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork richtte zich vooral op het thema *Onderduik*, met daarin speciale aandacht voor het dorp Nieuwlande, Drents Jeruzalem. Ook werden speciale Verzetsportetten geschreven, in samenwerking met scholieren, studenten en andere betrokkenen.

De activiteiten van het Herinneringscentrum in het kader van het Jaar van Verzet waren:

- 4 februari: *Radio Westerbork* over onderduik en verzet. Er waren unieke verhalen te horen van onderduikers en verzetsmensen uit Nieuwlande.
- 6 april: Boekpresentatie *Het geheime dagboek van Arnold Douwes, Jodenredder* - Johannes Houwink Ten Cate en Bob Moore, Boom Uitgevers Amsterdam
- 7 april: Boekpresentatie *Hoelang mag ik blijven?* - Wendy Geuverink, Onmiboek
- 7 april t/m zondag 6 januari 2019: Expositie *Verhalen uit de Onderduik*
- 8 april: Documentaire *Verzetsgraf / Verzetsrondleidingen* over het kampterrein
- 4, 5 en 6 mei: Theater Na de Dam - *Wat ik nooit geweest ben*.
- 6 mei: *Radio Westerbork* over leven in de onderduik.
- -18 juni t/m 16 juli: Tentoonstelling *Hedendaags Verzet* (i.s.m. Scheepvaartmuseum Groningen en OVCG)
- 14 oktober: 75 jaar opstand in Sobibor - lezingen en documentaires
- 27 oktober: Onthulling Verzetsgraf en crematorium
- 1 – 4 november: Educatieve reis naar Neuengamme voor studenten HBO-geschiedenis
- 25 november: Ooggetuigenlezing Rob Waaker en Paul van Tongeren over verzetsgroep Groep 2000

– 2 december: *Radio Westerbork* over onderduikgevers

Onthulling Verzetsgraf, Fusilladeplaats en Crematorium Kamp Westerbork

In het kader van de verdere inrichting van de historische plek van kamp Westerbork, werd in het najaar van 2018 een aantal ingrepen gedaan in het gebied waar tijdens de oorlogsjaren het crematorium stond. Door middel van grondaanduidingen en een silhouet van cortenstaal, werd de plek waar het crematorium zich bevond, gemarkeerd. Cortenstalen informatiekofters werden geplaatst om bezoekers achtergrondinformatie en persoonlijke verhalen met betrekking tot het crematorium te tonen. Ook bij het Verzetsgraf, gelegen achter het toenmalige crematorium, werden dergelijke kofters gesitueerd. Daarnaast werd aan het einde van de fusilladeplaats een namenwand geplaatst met de namen van de 67 aldaar gefusilleerde, gecremeerde en/of begraven mannen en één vrouw.

De onthulling van het heringerichte gebied vond onder belangstelling van ruim 200 nabestaanden en andere geïnteresseerde aanwezigen plaats op 27 oktober 2018. Bijdragen waren er onder meer van Mieke Damsma, burgemeester van de gemeente Midden-Drenthe, Manja Pach, initiatiefneemster van het Herinneringscentrum en dochter van verzetsstrijder en kampoverlevende Werner Stertzenbach, en diverse nabestaanden van aldaar gefusilleerde en/of gecremeerde verzetsstrijders.

Dodenherdenking

Ruim 5.000 mensen liepen mee in de stille tocht van de jaarlijkse Dodenherdenking, georganiseerd door Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Onderduikoverlevende Jenny van Wieringen – van Genderingen (85) verzorgde de overdenking. En driegeratielezing werd gegeven door Jack Eljon (1937). Hij sprak samen met zijn zoon Raoul en zijn kleindochter Hadassah over de impact die de oorlog op hen had en nog altijd heeft. Jongeren speelden eveneens een belangrijke rol tijdens de herdenking. Een van de winnaars van de jaarlijkse gedichtenwedstrijd Dichter bij 4 mei van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, Ilja Boersma, droeg haar gedicht *De tijd* voor. Celine en Yorick de Boer van het Dr. Nassau College Quintus uit Assen lazen de namen van uit kamp Westerbork gedeporteerde kinderen voor en de 11-jarige Meike van Wamel uit Westerbork hield dit jaar de kinderlezing. De muzikale bijdragen kwamen van Nouschka van Schaik en Niki Perdok van het Prins Claus Conservatorium en van Claudia de Breij. Zij speelde de nummers *Mag ik dan bij jou* en *Later wordt het beter als eerbetoon aan alle slachtoffers en oorlogsgetroffenen*. De klok werd geluid door Freddy Huizeling en de *Last Post* gespeeld door Stephen de Koning. Joop Waterman, geboren in kamp Westerbork, sprak voor de 20e keer het kaddisj uit tijdens de herdenking.

De herdenking was live te volgen via RTV Drenthe.

's Middags speelden de jongeren van Theater Na de Dam het stuk *Wat ik nooit geweest ben*. Dit was gebaseerd op de verhalen van onderduikoverlevenden. Ook vertelden ooggetuigen Emmy Drop, Max Degen en Joop Waterman hun persoonlijke verhaal in het museum van het Herinneringscentrum.

Actie Niet weggoien

'Niet weggoien!' is het motto van de gezamenlijke jaarlijkse actie van museale en archivale oorlogsinstellingen. In 2018 vond deze actiedag op 3 mei plaats. De instellingen willen voorkomen dat op het eerste gezicht onbelangrijk geachte originelen uit de oorlogsjaren verloren gaan en het publiek bewust maken van het belang dit materiaal als erfgoed van de oorlog te bewaren. De actie werd gecoördineerd door het Herinneringscentrum. Deze actiedag werd

herhaald op 14 augustus om speciaal aandacht te vragen voor het behoud van historisch materiaal uit de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië. De organisatie van deze landelijke dagen ligt bij Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Liberation Route Europe

Vanaf mei 2018 is het Herinneringscentrum opgenomen in de Liberation Route Europe. Op het voorplein van het museum werd op een zwerfkei een plaat met een QR-code geplaatst, waarmee bezoekers het bevrijdingsverhaal van Ed van Thijn kunnen beluisteren.

In Zeem Verbeeld

Een expositie over de verwerkingskunst in zeem en het levensverhaal van Barbara de Reus-Kamma. Barbara overleefde verschillende kampen in Nederlands Indië. Om haar pijnlijke herinneringen te kunnen verwerken gebruikte ze zeem en andere materialen in haar collages.

Radio Westerbork

De commandantwoning was in 2018 zeven keer het decor van *Radio Westerbork*, een samenwerking tussen het Herinneringscentrum en RTV Drenthe. Het idee hiervoor is voortgekomen uit de Innovatieprijs Drenthe. Om zoveel mogelijk ideeën te bedenken voor het 'gebruik' van de woning en/of overkapping schreven K&C Drenthe en het Herinneringscentrum een wedstrijd uit. De jury kende de Innovatieprijs toe aan het plan voor radio-uitzendingen. *Radio Westerbork* is een live radio-uitzending op de eerste zondag van de maand tussen 's middags vanuit de overkapping van de commandantwoning. In iedere uitzending, gratis toegankelijk voor belangstellenden, stond een onderwerp centraal. Ooggetuigen, kenners en andere betrokkenen schoven bij presentatrice Sophie Timmer aan tafel. Ook was er livemuziek van het Prins Claus Conservatorium te horen en was er ruimte voor een maandelijkse column. Onderwerpen die dit jaar aanbod kwamen, waren onder meer Nieuwlande, 35 jaar Herinneringscentrum, Philip Mechanicus en onderduikverhalen.

Oktobermaand-Kindermaand

In het kader van Oktobermaand-Kindermaand konden kinderen in de weekenden gratis het museum bezoeken, mits zij vergezeld waren van in ieder geval één betalende volwassene. Ook konden de kinderen de expositie *Kinderen met een ster* bezoeken en leerde Martine Letterie kinderen meer over de oorlog, n.a.v. haar boeken, bij de Museumjeugduniversiteit.

In het kader van Oktobermaand Kindermaand trad verhalenverteller Eric Borrias vier keer op met de jeugdvoorstelling *Mijn pop huilt 's nachts*.

Opstand in Sobibor

Op 14 oktober 1943 brak in vernietigingskamp Sobibor een opstand uit. Enkele honderden Joodse gevangenen konden hierdoor het kamp ontvluchten. In Herinneringscentrum Kamp Westerbork werd hier op zondag 14 oktober, precies 75 jaar later, uitgebreid aandacht aan besteed. Er werden doorlopend documentaires over Sobibor vertoond en er was een lezing van Ad van Liempt over Selma Wijnberg en journalist Cees Labeur praatte met Nebenkläger David van Huiden over het proces tegen Sobibor-bewaker John Demjanjuk. Daarnaast was in het museum een expositie over vernietigingskamp Sobibor te zien.

European Heritage Label

Van 27 tot 30 januari was het Herinneringscentrum onderwerp van een onderzoek naar het Europees Erfgoed Label van de University of Jyväskylä (Finland). Onderzoekster Johanna Tuurunen sprak met de directie en afdelingen educatie, collectie en pr- en marketing.

Op 19 februari brachten Ben de Vries (project manager/senior adviser strategic and international affairs van het Cultural Heritage Agency) en Peter Schrijen (contactpersoon provincie Limburg voor Verdrag van Maastricht) een bezoek aan het Herinneringscentrum in het kader van de EHL-toekenning van Verdrag van Maastricht (mei 2018). Samen met het Vredespaleis en het Verdrag van Maastricht gaat het Herinneringscentrum tweemaal per jaar plannen en ideeën rondom het Label afstemmen.

Tijdens een door Creative Europe Desk en het Europe for Citizens Point georganiseerde bijeenkomst in het Vredespaleis in Den Haag verzorgde het Herinneringscentrum een presentatie over de omgang met het label.

European Heritage Stories Grant

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is één van de 10 Europese culturele instellingen die de European Heritage Stories Grant krijgt toegekend. Deze toekenning valt binnen het European Year of Cultural Heritage 2018: “The Art of Sharing” and “Our heritage: where the past meets the future”. Het door het Herinneringscentrum ingezonden verhaal betreft de vervolging van Sinti en Roma in Westerbork, verbonden met modern antiziganisme (racisme en discriminatie tegen Sinti en Roma). De uitreiking vond op 17 oktober plaats in het gebouw van de Raad van Europa in Straatsburg.

iC-ACCESS

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork maakt sinds 2016 deel uit van het internationale project iC-ACCESS. Dit is een Europees gesubsidieerd samenwerkingsverband tussen enerzijds de universiteiten van Amsterdam, Berlijn, Trondheim, West-Bohemia, Staffordshire en Barcelona (Pompeu Fabre) en anderzijds de herinneringscentra in Westerbork, Bergen-Belsen (Duitsland), Treblinka (Polen), Falstad (Noorwegen), Jasenovac (Kroatië) en Lidice (Tsjechië). Gezamenlijk

willen deze instellingen komen tot nieuwe (digitale) manieren om de beladen en soms conflicterende verhalen van deze historische plekken te delen met een breed publiek. Medewerkers van het Herinneringscentrum participeren in verschillende onderdelen van het project en namen in 2018 deel aan expertmeetings in Kroatië, Noorwegen en Tsjechië.

Ooggetuigen

Het Herinneringscentrum is dankbaar dat het nog steeds een groot beroep mag doen op oor- en ooggetuigen die hun persoonlijke oorlogsverhaal willen uitdragen. Ook in 2018 werkten vele oud-kampgevangenen en 2^e en 3^e generatie ‘oorlogskinderen’ mee aan het programma, in de regel in samenwerking met het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WOII-Heden. Maar ook ooggetuigen uit de andere bewoningsperiodes van kamp Westerbork of actuele vluchtelingen voor oorlog en vervolging waren regelmatig in het museum aanwezig om hun levensverhaal te vertellen. Belangstelling voor deze bijzondere lezingen was er volop.

Ooggetuigenlezingen

28 januari	Peter Arad
25 februari	Hans Dresden
25 maart	Frits en Marijke Barend-van Haeften
29 april	Manja Pach
27 mei	Salo Muller
24 juni	Meijer van der Sluis en Yoram bar Ephraim
29 juli	Virry de Vries Robles
26 augustus	Corrie en Harrie Kamma
30 september	Lous Steenhuis-Hoepelman
28 oktober	Louise Jacobs
25 november	Rob Waaker en Paul van Tongeren

Publicaties

De 102.000 Namen

Herinneringscentrum Kamp Westerbork heeft opnieuw onderzoek gedaan naar de namen en leeftijden van alle uit Nederland weggevoerde en vermoorde Joden en Sinti en Roma. In januari 2018 verschenen ze in een gedrukt monument: het namenboek *De 102.000 Namen*. Het monumentale boek, dat is uitgegeven door Boom Uitgevers in Amsterdam, telt momenteel 2.100 bladzijden.

Voorportaal van Westerbork

Het verhaal van de Joodse werkkampen is voor velen een onbekende geschiedenis. Onterecht, want deze kampen hebben een grote rol gespeeld in de Jodenvervolging in ons land. Ze dienden als voorportaal voor de deportatie naar kamp Westerbork.

Voorportaal van Westerbork laat de lezer kennismaken met het korte bestaan van de werkkampen. Getuigen maken dit verhaal persoonlijk. De plekken waar de Joodse werkkampen hebben gestaan, zijn op kaarten ingetekend en op de fiets of met de auto te bezoeken. Op deze routes wordt u ook verteld over andere sporen van de oorlog.

Bruikleenexposities

Kampenserie Westerbork - Auschwitz-Birkenau

Deze expositie stond de hele maand februari en maart bij het Sondervickcollege in Veldhoven

Kampenserie Westerbork-Sobibor

Deze expositie stond de maanden februari en maart op het Nassaucollege te Assen en in de maand oktober op het Herinneringscentrum kamp Westerbork in het kader van de herdenking van de opstand in Sobibor.

Media-aandacht

Ook in 2018 was er volop aandacht voor Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Zowel landelijke als regionale, en soms internationale media wisten het Herinneringscentrum te vinden. Aan het begin van het jaar besteedden bijna alle landelijke kranten, tv en radio aandacht aan *De 102.000 Namen*.

Uitschieters in mediabelangstelling waren verder de Dodenherdenking op 4 mei, het zoeken naar acteurs voor het theaterproject *Na de Dam*, de presentatie van het dagboek van Arnold Douwes, de actie *Niet Weggooien!* en het aangekondigde vertrek van directeur Dirk Mulder. Maar ook andere Holocaust-onderwerpen, zoals de schadevergoeding van de NS en de wetenschappelijke uitgave van *Mein Kampf*, leverden veel media-aandacht op. Deskundigen vanuit het Herinneringscentrum en onze gastsprekers, waren in verschillende media te horen en zien.

Bezoekersinzichten

Uit de MuseumMonitor over 2018 blijkt onder meer dat het Herinneringscentrum goed gewaardeerd is: 78% beoordeelde het museum met uitstekend/zeer goed. En 60% van de bezoekers is enthousiast.

Interessant is ook het antwoord op de vraag welke de belangrijkste reden is om het museum te bezoeken, dit in vergelijking met andere musea.

	HcKW	benchmark
• vaste collectie	21%	20%
• tijdelijke expo	1%	9%
• vast en tijdelijk	24%	24%
• nieuwsgierigheid	43%	36%
• andere reden	10%	11%

Het effect van communicatiemiddelen laat het volgende beeld zien.

32%	mond-tot-mondreclame via familie, vrienden
21%	internet
6%	folder
36%	kende het al
26%	via media-aandacht, reisgids e.d.

Nog enkele opmerkelijke cijfers.

64% van de bezoekers is jonger dan 50 jaar
20% van de bezoekers komt uit Z-Holland

UITGELICHT

De verwachting was dat er jaarlijks 10.000, hooguit 15.000 bezoekers het nieuwe Herinneringscentrum Kamp Westerbork zouden komen bezoeken. In de wintermaanden zou er zeker geen publieke belangstelling zijn, reden waarom het dan ook gesloten was. 35 jaar later wordt er druk gewerkt aan de voorbereidingen van de derde en forse vernieuwbouw van het museum, onder meer noodzakelijk door de grote toestroom van 170.000 bezoekers jaarlijks.

35 jaar Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Gezien de weerstanden die de initiatiefnemers ondervonden in de jaren daarvoor, moest maar worden afgewacht of er veel belangstelling zou zijn. Marktonderzoek was er tenslotte niet gedaan en echt vergelijkingsmateriaal was er evenmin. We schrijven dan 1983. Het op 12 april door koningin Beatrix geopende gebouw, gelegen in de boswachterij Hooghalen, beschikte niet over een verwarming. De paar medewerkers konden in de gesloten periode hun werk wel doen in een kantoor in Assen.

De bescheiden verwachtingen werden echter in het eerste openingsjaar verre overtroffen: 50.000 bezoekers in een periode van zeven maanden. Maar zou hier geen sprake zijn van iets nieuws dat snel zou wegzakken? In de daaropvolgende jaren leek het die richting op te gaan: het aantal bezoekers nam af. Het leek de opvatting te bevestigen die in het lustrumjaar 1985 door prof. dr. Lou de Jong werd geuit. Hij meende, als bijna ieder met hem, dat het de laatste keer was geweest dat zo massaal en zo omvangrijk '40-'45 was herdacht. Hij voorzag niet dat de interesse geheel zou verdwijnen voor deze periode, wel dat de belangstelling alleen maar minder zou worden. Na 35 jaar valt te constateren dat deze toekomstvoorspelling weinig realiteitswaarde had. Immers, de bezoekersaantallen zitten in de laatste jaren op meer dan 170.000. En een veelvoud daarvan bezoekt het terrein van kamp Westerbork. De enkele medewerkers van toen is inmiddels een groep geworden van 35 mensen, ondersteund door bijna 100 vrijwillige medewerkers. Er is opmerkelijk veel veranderd in de aandacht die er in ons land voor de oorlogs- en bezettingstijd is. En dat is goed af te lezen aan de geschiedenis van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Was het streven aanvankelijk gericht op een betere toegankelijkheid van het voormalig kampterrein en het realiseren van een eenvoudige informatievoorziening, nu is er sprake een dynamisch museum. Niet alleen herdenken en herinneren zijn belangrijke taken, maar ook een actief museaal en educatief beleid om de historische en actuele betekenis van kamp Westerbork over te brengen.

Het statische herinneringscentrum van toen is in tal van opzichten niet meer te vergelijken met de instelling die het nu is. Niet alleen ter plekke maar ook in den lande. Door het Herinneringscentrum ontwikkelde educatieve programma's vinden veel toepassing op scholen, jaarlijks worden er educatieve reizen voor lerarenopleidingen georganiseerd, 'Srebrenica' heeft een plek gekregen in de activiteiten, ooggetuigen worden als gastsprekers professioneel begeleid, en de database van *Een Naam en een Gezicht* vormt een bijzonder en uniek Joods monument. Grote en omvangrijke projecten worden gerealiseerd zoals het *De 102.000 Namen lezen* in de lustrumjaren of het pas verschenen monumentale boek *De 102.000 Namen*. Er is een Westerborkleerstoel ingesteld aan de beide Amsterdamse universiteiten en het Herinneringscentrum werkt met collega-instellingen in het buitenland intensief samen en participeert in Europese projecten.

Het min of meer onbekende Westerbork van 35 jaar geleden, waarvan de historische plek nauwelijks te vinden was, is met het European Heritage Label inmiddels een Europees lieu de

mémoire geworden en, met de Westerborkfilm, opgenomen in het UNESCO Memory of the World Register.

Ook het terrein van kamp Westerbork is wezenlijk veranderd. Van een mooi parklandschap is het dankzij de symbolische herinrichting, 25 jaar geleden, een meer kenbare plek geworden, met name ook dankzij *De 102.000 stenen* op de voormalige appèlplaats. Inmiddels is de zichtbaarheid vergroot met onder meer het plaatsen van een deel van barak 56, met twee authentieke wagons en een spoortracémarkering. En de woning van de kampcommandant is op bijzondere wijze deel van het geheel geworden.

Er is daadwerkelijk veel veranderd. Maar er is ook een constante: het vertellen van 102.000 keer het verhaal van een mens, het was en is de rode lijn in het werk van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. En dat zal zo blijven, ook in de noodzakelijke uitbreiding van het museum.

Educatieve Vernieuwbouw

Kamp Westerbork in Ensemble

In de notitie *Kamp Westerbork tussen Knossos en Disney. Samenhang in een culturele erfenis met een maatschappelijke betekenis en plicht (2011)* heeft Herinneringscentrum Kamp Westerbork in 2011 zijn visie geformuleerd over de wijze waarop de historische plek van kamp Westerbork in de toekomst vorm zou moeten krijgen. Concretisering van deze visie is vervolgens neergelegd in de brochure *Kamp Westerbork in Ensemble. Het historische landschap van kamp Westerbork als blijvende en sprekende getuige van de oorlog (2011)*.

In de visie van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork moet de historische plek worden geïdentificeerd als het geheel van het oorspronkelijke kampterrein en de directe omgeving, de sporen van de geschiedenis van het kamp in de boswachterij Hooghalen - waaronder het oorspronkelijke spoortracé naar het station Hooghalen - alsook het museum. Het is de samenhang in het landschap die (her)kenbaar moet zijn. Hierbij geldt dat de historische betekenis van en de actuele zingeving aan het kampterrein niet alleen in (permanente) investeringen gezien moet worden, maar evenzeer in (incidentele en structurele) activiteiten.

Met de uitvoering van Fase I kon enkele jaren later worden begonnen: ingrepen op het kampterrein en omgeving, alsmede markering van sporen in het landschap. Meerdere onderdelen zijn inmiddels gerealiseerd, zoals de glazen overkapping van de woning van de kampcommandant, herplaatsing van een deel van Barak 56, verwerving, restauratie en plaatsen van twee wagons, *De Gesproken Namen*, omlegging fietspad en markering van het spoortracé. In het verslagjaar werd daaraan de markering van crematorium – Verzetsgraf – fusilladeplek toegevoegd. Uitwerking van andere elementen is klaar en wacht op uitvoering. Hierbij gaat het om het plaatsen van silhouetten voor barakken, wachttorens en prikkeldraadomheining, alsook de eerste entree en het daarbij behorende wachtgebouw. Ook het realiseren van een verkeers- en informatieknooppunt nabij de eerste entree van het kamp en een gewijzigde aanblik van de Boulevard des Misères valt hieronder.

De tweede fase betreft een forse uitbreiding van het Herinneringscentrum: ver- en nieuwbouw. Ook de aanpak van de directe omgeving van het museum behoort hiertoe. Niet alleen in infrastructurele zin – aanrijroute en parkeergelegenheid – maar evenzeer de landmarkering met een wagon en een voetgangerstraverse.

Vernieuwbouw

De noodzaak voor vernieuwbouw ligt niet alleen in de fysieke randvoorwaarden maar nog meer in de wens om te komen tot belangrijke innovaties in presentatie en educatie. Inhoudelijk moeten deze vernieuwingen ook een meer stimulerende verwijzingsfunctie naar de historische plek krijgen, zodat er meer eenheid ontstaat tussen ‘binnen’ en ‘buiten’. Wezenlijke doelstelling is dus dat de bezoeker die het museum in is geweest, ook het kampterrein bezoekt, en omgekeerd dat na de historische plek het museum wordt bezocht waar de informatieve invulling wordt gegeven. Deze

beide fysieke plaatsen mogen niet concurrerend zijn maar moeten elkaar juist versterken. De ervaring die de bezoeker opdoet, dient complementair, een natuurlijke eenheid te zijn. Op de sterk toegenomen bezoekersaantallen is het huidige Herinneringscentrum Kamp Westerbork niet berekend. Maar dat niet alleen, het schoolgroepsbezoek (35.000 leerlingen jaarlijks) legt een dusdanige ‘claim’ op de publieke ruimten, waaronder de Westerbork-tentoonstelling, dat individuele en groepsbezoekers elkaar steeds meer in de weg zitten. Voor beide groepen geldt dat het bezoek niet meer voldoet aan de eisen die men daaraan mag stellen. En dan ook nog te bedenken dat scholen moeten worden teleurgesteld omdat het Herinneringscentrum facilitair aan zijn maximum zit.

Educatieve Innovaties

*** Centraal thema *Route van de Vervolging***

De Jodenvervolging was een aaneenschakeling van maatregelen door de nazi’s, die sluipenderwijs leidden tot een volstrekte isolatie in de samenleving. Dit begon in de eigen omgeving, liep via de Joodse werkkampen en, als laatste station in ons land, kamp Westerbork, om te eindigen in de concentratie- en vernietigingskampen.

De Route van de Vervolging, van Joden en van Roma & Sinti, die de gehele Nederlandse samenleving raakte, had als scharnierpunt, kamp Westerbork.

De Educatieve Vernieuwbouw alsook de ingrepen op de historische plek van het kamp geeft verdere invulling aan de actuele vertaling ervan.

*** Basisexpositie *Durchgangslager Westerbork***

De huidige basisexpositie Durchgangslager Westerbork ontbeert een aantal thema’s die beleidsmatig wezenlijk onderdeel zijn van het verhaal dat het Herinneringscentrum wil vertellen. Dit betreft met name de voorgeschiedenis en de kadering van ‘kamp Westerbork’:

- Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork
- Stip voor stip, stap voor stap, ster voor ster... over de anti-Joodse maatregelen, met aparte aandacht voor:
 - Joodse werkkampen
 - Verzamelplaatsen
 - Onderduik
 - Daders
 - Omstanders
 - Nach dem Osten - de bestemming van de transporten
 - De oorlog na de oorlog, de kadering van het kamp in de algemene oorlogs- en bezettingsgeschiedenis, en in de verwerking na 1945.

*** Basisexpositie *Het verhaal van de plek***

De geschiedenis van kamp Westerbork is niet beperkt gebleven tot die van de vluchtelingenperiode en de oorlogsjaren maar kent meerdere episoden. Het kamp bleef na de bevrijding bestaan om dienst te doen als interneringskamp (1945-1948), als militair kampement (1949), als repatriëringskamp voor Indische Nederlanders (1950-1951) en als woonoord Schattenberg voor Molukkers.

Deze gelaagde geschiedenis dient eveneens verteld te worden - het verhaal van de plek - juist ook omdat daarmee thema’s aan de orde komen als dekolonisatie en (historisch en actueel) de omgang met minderheden en hun integratie.

*** Individuele rondleiding *Bezoek op Maat***

In het educatieve programma dat kinderen en jongeren aangeboden wordt, is er geen onderscheid meer tussen museum en kampterrein, tussen binnen en buiten maar sprake van een eenheid.

Deze aanpak zal overigens ook gelden voor de individuele bezoekers waarbij op termijn iedere bezoeker zijn of haar eigen rondleiding volgt in expositie en over de historische plek; dit op basis van een zelfgekozen levens-, gezins- of familie verhaal uit de 107.000 gedeporteerden.

* Leerlingenexpositie *Het verhaal van een plek en zijn bewoners*

Niet alleen zullen de stromen van individuele bezoekers en schoolgroepen gescheiden worden gehouden, voor leerlingen in groepsverband zal een aparte basisexpositie worden ontwikkeld: een op de betreffende doelgroep gerichte tentoonstelling over kamp Westerbork.

Inhoudelijk zal deze zich primair richten op die thema's die invulling geven aan en aansluiten op de kerndoelen van het onderwijs, en daardoor ook gedifferentieerd worden, dus verschillende niveaus kent. In presentatievorm zal meer worden aangesloten bij de ervaringswereld van de leerlingen. Passief bezoek (lezen en consumptief kijken) zal plaatsmaken voor actief werken (doen en onderzoekend kijken). Zeker voor vmbo-leerlingen geldt dat het semi-zelfstandig bekijken van de tentoonstelling, ook al is dat met behulp van kijkwijzers, onvoldoende werkt.

* Kinderwerkplaats *De boom en het koffertje*

In aansluiting op het bovenstaande zal voor individuele kinderen van jongere leeftijd (5 tot 10 jaar) een kinderwerkplaats worden ingericht. De essentie hiervan is een bezoek dat er toch is (ouders met kinderen) voor beide een betekenisvol bezoek te laten zijn. Jezelf leren ('autonomie') - en dat is van alle leeftijden - doen de ouders door de tentoonstellingen te bezoeken en de kinderen door activiteiten in hun eigen werkplaats.

De insteek is het aansluiten bij hetgeen de kinderen al (buiten) hebben gezien en na het bezoek in het museum zien: bomen. Bomen zijn ook de brug tussen het museum en de historische plek.

Maar bovenal zijn op de historische plek bomen de stille getuigen van het verleden.

In de kinderwerkplaats worden programma's aangeboden voor de leeftijdsgroep 5 - 10 jaar. Al heel jong kan een kind leren aanvoelen wat onrecht en geweld is, wat menselijkheid betekent. En dat is de essentie van een bezoek aan Kamp Westerbork.

* Living lab *Westerbork Atelier*

Een wezenlijke vernieuwing zal ook het Westerbork Atelier zijn: een living lab waar medewerkers en studenten (van mbo tot universitair) werken, waar bezoekers achter de schermen kunnen kijken maar evenzeer worden uitgenodigd zich te buigen over de dilemma's die kenmerkend zijn voor het werk van een herinneringscentrum. Voor de ontwikkeling hiervan is enkele jaren terug een convenant met de Hanzehogeschool Groningen gesloten. In het kader van het Honours College werkt tweemaal in het jaar een groep excellente en internationale studenten vanuit verschillende studierichtingen hieraan. Ook ten behoeve van onderdelen van de vernieuwbouw, zowel fysiek als inhoudelijk, worden zij ingezet.

ACHTER DE SCHERMEN

Bijzondere bezoeken 2018

'Misschien ben ik gek, misschien ben ik idealist. Maar als je niks doet, weet je

zeker dat er niks gebeurt,' zo zei burgemeester Ahmed Aboutaleb van Rotterdam.

Op 13 april bezocht hij het Herinneringscentrum met leerlingen van OBS De Vierambacht en het Montessori Lyceum Rotterdam. Het doel van het jaarlijkse bezoek is om scholieren met

eigen ogen te laten zien wat er gebeurd is met hun Joodse stadgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog en om samen te bekijken hoe de lessen uit het verleden vertaald kunnen worden naar deze tijd. Aan het einde van de rondleiding hebben de leerlingen samen met de burgemeester steentjes gelegd voor Joodse kinderen uit Rotterdam die vermoord werden bij *De 102.000 stenen*.

Representatie, conferenties en lezingen

- Op 30 januari gaf Guido Abuys in het kader van Holocaust Memorial Day een lezing over gedoopte Joden in kamp Westerbork in de aula van de Radboud Universiteit te Nijmegen.
- Verschillende medewerkers waren aanwezig tijdens de Auschwitz herdenking.
- Op 1 maart waren Christel Tijen en Hilde Boelema aanwezig bij de bijeenkomst voor Canon-musea in het Openluchtmuseum in Arnhem.
- Woensdag 7 maart brachten Christel Tijen, Michiel Smit, Bettie Jongejan, Jolien Dijkstra en Hilde Boelema een bezoek aan de collega's van Bergen-Belsen om onder meer te praten over de docentenreis in 2019.
- Op 9 maart namen Christel Tijen en Michiel Smit deel aan de conferentie van de VGN rondom het thema 'Gevoelige geschiedenis in de klas' in het Canonmuseum.
- Bettie Jongejan en Guido Abuys vertegenwoordigden het Herinneringscentrum tijdens een informatiedag in Amersfoort. Zij gaven informatie over het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WO II – heden en de Actie Niet Weggooien.
- Dirk Mulder, Bettie Jongejan en Guido Abuys waren begin april aanwezig bij de presentatie van het geheime dagboek van Arnold Douwes en de opening van de expositie in Nieuwlande. De expositie is een productie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork.
- De directeur zat in de jury van 'Compliment voor een monument', jaarlijks georganiseerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei.
- Dirk Mulder was op 9 mei aanwezig bij de toekenning van het European Heritage Label aan het Verdrag van Maastricht.
- Op 28 mei verzorgden Christel Tijen en Bettie Jongejan een workshop over de gelaagdheid van de historische plek van kamp Westerbork op de Noordelijke Netwerkdag Oorlogsbronnen.
- Op 18 juni verzorgde Christel Tijen een presentatie van het Europees Erfgoedlabel van het Herinneringscentrum in het Vredespaleis in Den Haag, tijdens een bijeenkomst die was georganiseerd door Creative Europe Desk en het Europe for Citizens Point.
- In juni was Guido Abuys aanwezig bij een symposium over Oral History in Museum Bronbeek te Arnhem
- In juni was Guido Abuys aanwezig bij de heropening van de sjoel in Elburg
- Op 21 juni was Christel aanwezig bij de presentatie in het Ministerie van VWS van het rapport van dr. Marc van Berkel: 'Wat weten Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog? Een onderzoek naar kennis, kennisbronnen en attitudes van Nederlandse scholieren in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs'.
- Een delegatie van het Herinneringscentrum was aanwezig bij de herdenking van de val van de enclave in Srebrenica op 11 juli.
- Op 15 augustus was Guido Abuys aanwezig bij de Indische herdenking in Den Haag.
- In april en september 2018 waren conservator Guido Abuys en Hilde Boelema (PR) een week in Israël. Zij legden daar het verhaal van Holocaust-overlevenden vast op beeld.
- Donderdag 6 september was Hilde Boelema namens het Herinneringscentrum aanwezig bij de Canon-bijeenkomst in het Hunebedcentrum in Borger.
- Op 12 september gaf Jose Martin een lezing bij het Geschiedenisnetwerk Nederland-Duitsland, in Leeuwarden.
- Dirk Mulder was op 22 september participerende gast bij de expositie 'Het volle leven' van en over Freek en Hella de Jonge in het Groninger Museum.
- Op 3 oktober deden Dirk Mulder en Jose Martin de jaarlijkse J.H. Boomlezing in Meppel.
- Op 5 oktober nam Christel Tijen deel aan het Museum Next Congres in Amsterdam.
- Op 16 oktober was het Herinneringscentrum met een delegatie aanwezig bij de presentatie van het Canonnetwerk op het History in Concert in Utrecht.
- Op 17 oktober nam Christel Tijen de European Heritage Stories Grant in ontvangst die het Herinneringscentrum kreeg toegekend voor een project over de vervolging van Sinti en Roma in Westerbork, verbonden met modern antiziganisme (racisme en discriminatie tegen Sinti en Roma).

- Van 18 tot en met 20 oktober nam Christel Tijenck deel aan een, door het Nationaal Comité 4 en 5 mei georganiseerde, scholingsreis naar Vlaanderen, om instellingen te bezoeken die werken vanuit het concept herinneringseducatie.
- Op 12 november namen Marijke Kortholt en Rahel Hermes deel aan het 7e Drentse Museum Congres met als thema storytelling,
- Op 13 november was Christel Tijenck aanwezig bij de Bijeenkomst 'Educatie 75 jaar bevrijding' op initiatief van het Ministerie van VWS in Den Haag, in het kader van het brede spectrum aan educatieve projecten dat in 2019-2020 op nationaal niveau zal plaatsvinden.
- In november was Guido Abuys aanwezig bij een symposium in de sjoel van Coevorden. Dit in het kader van de herdenking van de Kristallnacht.
- Op 22 november was Christel aanwezig bij de heropening van het vernieuwde Anne Frank Huis.
- Op 24 november verzorgde Christel Tijenck een workshop over de educatieve mogelijkheden van het Herinneringscentrum op de tweedaagse Didactiekconferentie van de Vereniging van Docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) in Huize Bergen in Vught.
- Op 29 november vond in Amsterdam de eindejaarsbijeenkomst van de SMH plaats, waarbij met de SMH '40-'45 leden, geassocieerde leden en Platform WOII-partners werd stilgestaan bij de afsluiting van de 1^e subsidieperiode van de SMH '40-'45, het eerste jaar van de Kwaliteitsimpuls Educatie en de eerste serie #SMHTour. Christel Tijenck verzorgde hier twee workshops over de educatieve uitgangspunten en doelen van de werkgroep educatie/onderwijs van de SMH-Kwaliteitsimpuls.
- De directeur hield toespraken bij de postume Yad Vashem onderscheiding aan Nico en Lien Viëtor (12 maart, Beilen), boekpresentatie en opening expositie in Nieuwlande (6 april), afscheid van Hein Klompmaker, directeur Hunebedcentrum (14 december, Borger) en lezingen voor de Historische Vereniging Norg (26 april), Odd Fellows (28 april, Assen), Rotaryclub Beilen-Westerbork-Dwingeloo (2 mei, Spier), Sociëteit Media Vita in Westerbork (7 juni), De Jonghe Heeren Sociëteit in Westerbork (17 september) en op de leergang van Beljon + Westerterp (22 november, Vollenhove).

Advisering en ondersteuning

- De coördinator educatie nam deel aan de jurering van de halve finalisten van de dichtwedstrijd 'Dichter bij 4 mei' van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs werden opgeroepen een gedicht te schrijven ten behoeve van 4 mei. De winnaar las het gedicht voor op De Dam in Amsterdam tijdens de 4 mei herdenking. Daarnaast werden drie gedichten uitgekozen voor de herdenkingen in Amersfoort, Vught en Westerbork.
- De directeur van het Herinneringscentrum had zitting in meerdere Comité's van Aanbeveling:
 - ETTY HILLESUM CENTRUM, DEVENTER
 - Stichting Stolpersteine Assen
 - Stichting Stolpersteine Beilen-Westerbork-Smilde
 - Werkgroep Struikelstenen Deventer
 - Stichting Stolpersteine Zwijndrecht
 - Stichting Gedenkteken Jodentransporten naar Cosel
 - Stichting WIJ-land, Papendrecht
 - Project Herdenking Meppeler Joden
 - Onderduikmuseum i.o. De Duikelaar, Nieuwlande.
 Tevens is hij Ambassadeur van de Stichting Sobibor.
- De directeur was adviseur bij de ontwikkeling van verschillende projecten:
 - Potocari Memorial Center (Bosnië-Herzegovina)

- Ontwikkeling Joods werkkamp De Beetse in Sellingerbeetse /Vlagtwedde
- Ontwikkeling van het herinneringscentrum Oranjehotel in Scheveningen.
- De directeur was voorzitter van de Stuurgroep Oktobermaand-Kindermaand.
- De coördinator educatie maakt deel uit van de Kwaliteitsimpuls Educatie van de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 en is een van de trekkers van de werkgroep educatie/onderwijs binnen de Kwaliteitsimpuls.
- De conservator is coördinator van de jaarlijkse actie ‘Niet weggooien’ waarin door 17 museale en archivale oorlogsinstellingen wordt deelgenomen.
- De conservator adviseerde vertegenwoordigers van het nieuw op te richten museum in Nieuwlande over omgaan met collectie en het functioneren van een museum
- ICT en afdeling collectie hebben zitting in de stuurgroep Personenportal WO II van het Netwerk Oorlogsbronnen.

P&O

- In januari vond de jaarlijkse studiereis plaats met de vaste medewerkers. Er werd een bezoek gebracht aan Het Openluchtmuseum, Airborne Museum en het Airborne Museum at the Bridge in Arnhem. Ook werden het Nationaal Ereveld Loenen, monument De Woeste Hoeve en het dorp Putten bezocht.
- In januari vond de jaarlijkse BHV-cursus plaats voor publiekmedewerkers.
- Op 17 april vond er een medewerkersbijeenkomst plaats. Tijdens deze bijeenkomst werd aandacht besteed aan de herdenking op 4 mei en het nieuwe programma Bezoek op maat.
- Op vrijdag 21 september vond het jaarlijkse personeelsuitje plaats.
- Met de jaarlijkse, door het Nederlands Auschwitz Comité georganiseerde, reis naar de kampen in Polen zijn Marga Rosema en Miriam Baert mee geweest.

Beheer en bedrijfsvoering

- De proef met een directe busverbinding tussen Station Assen en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in de weekenden is in 2018 stopgezet. De verbinding bleek niet voldoende rendabel om in bedrijf te houden.
- Het project om in de toekomst met autonoom rijdende busjes de verbinding tussen museum en kampterrein te verzorgen is voorlopig gestopt. De complicaties die het natuurgebied met zich meebrengt, zijn op dit moment te complex om daarvoor busmaatschappijen te interesseren.

In verband met de privacy van onze medewerkers, ontbreekt hoofdstuk 5.

CIJFERS

Vrienden

Specificatie van de categorieën Vrienden op 31 december 2018 laat het volgende zien.

		2018	2017	2016	2015	2014
Sympathisanten	< € 25	180	174	178	182	186
Vriend	> € 25	2.540	2.713	2.703	2.733	2.643
Donateur	> € 75	890	1.018	1.017	1.012	996
Begunstiger	> € 300	29	48	46	40	35
Bijz. begunstiger	€ 2.000 eenmalig	<u>90</u>	<u>107</u>	<u>101</u>	<u>98</u>	<u>100</u>
		3.729	4.060	4.045	4.065	3.960

		2018	2017	2016	2015	2014	2013
Bedrijfsvriend	(> € 100,-)	3	3	3	3	3	3
Bedrijfsdonateur	(> € 240,-)	4	4	4	4	4	4
Bijzonder bedrijfsdonateur	(> € 500,-)	1	1	1	1	2	2
Bedrijfsbegunstiger	(> € 1.000,-)	-	-	-	-	-	-
Bijzonder bedrijfsbegunstiger	(> € 2.500,-)	<u>1</u>	-	-	-	-	<u>1</u>
		9	8	8	8	9	10

Legaten

In het verslagjaar mocht het Herinneringscentrum een legaat ontvangen.

Bezoekersaantallen

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012
<i>Betalend</i>							
Januari	2.194	2.667	1.186	1.123	1.604	1.643	2.429
Februari	5.136	5.931	6.467	6.931	4.834	4.841	6.132
Maart	7.655	8.920	8.529	6.124	6.673	6.760	6.264
April	12.520	15.375	13.859	13.690	16.663	9.876	12.456
Mei	20.172	17.808	17.605	25.245	15.371	20.625	16.540
Juni	12.599	13.443	11.576	15.755	12.719	11.107	9.977
Juli	12.688	11.035	13.971	14.975	10.892	11.572	13.416
Augustus	17.977	19.617	19.879	16.344	16.477	15.041	14.129
September	9.469	10.363	8.459	7.802	7.534	7.632	7.295
Oktober	10.673	10.677	10.895	10.780	10.533	8.703	7.816
November	4.613	4.867	5.800	4.719	4.689	5.814	5.036
December	4.198	3.553	3.473	3.515	3.737	3.238	3.675
TOTAAL	119.894	124.256	121.699	127.003	117.726	106.862	105.165

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012
<i>Gratis*</i>							
Januari	1.294	881	215	2.968	70	178	375
Februari	1.808	1.602	1.486	463	932	349	285
Maart	1.186	1.062	1.555	317	737	614	161
April	4.171	4.552	3.033	5.828	3.063	2.725	1.664
Mei**	10.570	9.465	9.102	15.286	12.029	4.292	4.026
Juni	3.663	4.043	3.069	2.836	2.835	2.538	2.589
Juli	5.274	6.328	5.549	5.002	3.883	4.156	5.801
Augustus	9.191	8.465	8.593	5.667	6.676	4.683	4.545
September	3.854	4.079	3.800	2.116	2.770	1.663	1.465
Oktober	4.703	4.651	5.009	3.614	3.188	3.699	2.469
November	252	421	415	244	403	243	120
December	1.489	999	1.022	1.226	194	180	179
	47.455	46.548	42.848	45.567	36.780	25.320	23.679
TOTAAL	167.349	170.684	164.547	172.570	148.506	132.182	128.844

* betreft Vrienden van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, deelnemers aan de rondleidingen en (kinder)activiteiten, en aanwezigen bij herdenkingen.

** in mei 2014 zijn voor het eerst de aanwezigen aan de 4 mei herdenking meegeteld

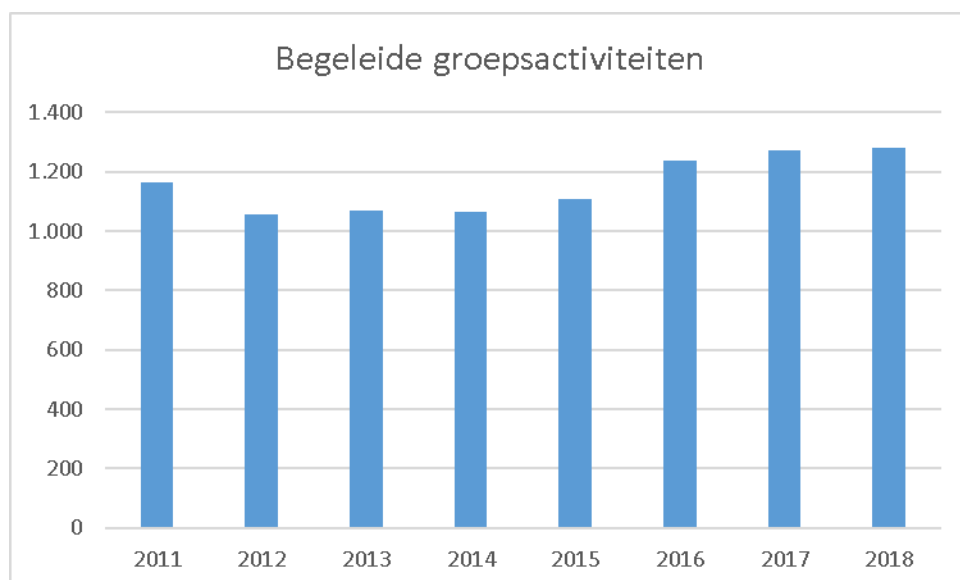
<i>Overig</i>	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012
<i>Groepen</i>	28.564	31.815	30.179	28.726	27.901	26.649	26.992
<i>Rondleidingen</i>	35.634	36.604	32.242	25.978	24.231	18.267	17.320
<i>Buspassagiers enkel</i>	8.248	8.393	11.214	11.514	26.573	23.695	24.362
<i>Ooggetuigen</i>	1.325	1.411	1.526	1.258	1.445	679	1.085
<i>Lezingen extern</i>	830	495	3.440	6.866	1.361	1.272	481

Begeleide groepsprogramma's

In 2018 was er opnieuw grote belangstelling van jeugd- en schoolgroepen voor een bezoek aan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Een sprekend beeld van de omvang van het uitvoerende educatieve werk geeft een overzicht van het aantal begeleide groepsactiviteiten (film, inleiding, rondleiding, lezing extern).

2011	1.163
2012	1.058
2013	1.069
2014	1.065
2015	1.107
2016	1.238
2017	1.273
2018	1.281

ZAKELIJKE GEGEVENS

Bezoek- en postadres

Herinneringscentrum Kamp Westerbork
Oosthalen 8
9414 TG Hooghalen
T (0593) 592600
F (0593) 592546
E info@kampwesterbork.nl
I www.kampwesterbork.nl
F www.facebook.com/kampwesterbork
T www.twitter.com/kampwesterbork

Openstelling

27 januari t/m 30 december 2018
maandag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur
zaterdag en zondag 11.00-17.00 uur
feestdagen (weekenden) 11.00-17.00 uur
Tweede Kerstdag 13.00-17.00 uur

Toegangsprijzen

tot 8 jaar	gratis
8 t/m 17 jaar + CJP	€ 4,00
groep (min. 15 pers.)	€ 3,50
incl. introductie	€ 3,75
incl. rondleiding	€ 5,00
incl. intro + rondl.	€ 5,75
18 jaar en ouder	€ 8,75
groep (min. 15 pers.)	€ 8,25
incl. introductie	€ 10,25
incl. rondleiding	€ 12,75
incl. intro + rondl.	€ 15,25
Vrienden (min. € 25,-- jaarlijks)	gratis

Rekeningen

Rabobank NL 48 RABO 030.65.22.101
Rabobank (vrienden) NL 28 RABO 030.65.84.832

FINANCIËLE EN MATERIËLE PARTNERS

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork wordt door velen en op zeer verschillende wijze ondersteund in zijn werkzaamheden. Vrijwilligers, adviseurs, Vrienden, media, bedrijven, organisaties, instellingen en overheden dragen allen bij aan het functioneren. Onder hen zijn een aantal die structureel of op projectbasis in het verslagjaar belangrijke financiële en materiële steun hebben gegeven.

Ministerie van VWS

Provincie Drenthe

Gemeente Midden-Drenthe

Samenwerkingsverband
Noord-Nederland (SNN)

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Vfonds

EDLI Foundation

SNS Reaal Fonds

VSBFonds

Hanzehogeschool

Koninklijke Landmacht
Ministerie van Defensie

Staatsbosbeheer

ASTRON

NOS

Aranea

Mondriaan Fonds

